

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

KÜLTÜREL İNŞANIN MEKÂNSAL İZLERİ:
MEZARLIKLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET KODLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU DÖNMEZ

BALIKESİR, 2025

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

KÜLTÜREL İNŞANIN MEKÂNSAL İZLERİ:
MEZARLIKLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET KODLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CANSU DÖNMEZ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. GÜLDANE MİRİOĞLU KAVUK

BALIKESİR, 2025

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Coğrafya Anabilim Dalı'nda 202212515002 numaralı Cansu Dönmez'in hazırladığı "**Kültürel İnşanın Mekânsal İzleri: Mezarlıklarda Toplumsal Cinsiyet Kodları**" konulu YÜKSEK lisans tezi ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 18.06.2025 tarihinde yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Abdullah Köse

İmza

Üye (Danışman) Doç. Dr. Güldane Mirioğlu Kavuk

İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Hatice Turut

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabul ettiğimi beyan ederim.

18/06/2025

İmza

Cansu Dönmez

ÖNSÖZ

Bir teze başlamadan önce ne derler bilirsiniz: “Danışmanını iyi seç.” Teze başladıktan sonra ve devamındaki süreçte bu cümlenin kadar önemli olduğunu bir kez daha anlama fırsatım oldu. Bu öyle bir süreç ki dalgalarla boğuşmanın içerisinde “Hadi yapabilirsin.” diyen birinin sesini duyup her seferinde umutla yeniden işe koyulmanın adıdır benim danışmanım. Sürecin en başından sonuna hiçbir desteğini esirgmeden ulaşmak istediğimde sırtını dönmeyen, her türlü kaynak yardımında bulunan ve en önemlisi de yönlendirici ve ufkumu açan yönergeleriyle benim bu tezi bitirmem için çokça yardımı dokunan ve bilgisiyle yolumu açan danışmanım Doç. Dr. Güldane Mirioğlu Kavuk’a sonsuz teşekkür ederim.

Tez sürecinin daha en başında yanımda olan, kaynaklarını ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Alpaslan Aliağaoğlu’na ve gerek lisans gerekse yüksek lisans hayatımda, her dersinde yeni bir şeyler öğrendiğim bana farklı bakış açıları kazandıran ve kaynaklarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. İrfan Kaygalak’a da ne kadar teşekkür etsem az kalır.

Eğitim hayatım boyunca hiçbir desteğini esirgemeyen “Sen yeter ki oku.” cümlesini eksik etmeyen gerçek anlamda maddi ve manevi desteklerini sonsuz bir şekilde bana sunan canım annem, canım babam ve canım ablam sizlere de çok teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2025

CANSU DÖNMEZ

ÖZET

KÜLTÜREL İNŞANIN MEKÂNSAL İZLERİ: MEZARLIKLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET KODLARI

DÖNMEZ, Cansu

Yüksek Lisans, Coğrafya Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Güldane Mirioğlu Kavuk

2025, 78 Sayfa

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı kültürel inşanın bir sonucudur. Mekân da inşa sürecine dahildir, hem üretmektedir hem de ürettiğinden etkilenmektedir. Kültürel inşanın oluşmasında etkili bir faktör olan dil de bir “şey”leri temsil etme rolüne sahip olup temsil sistemlerini oluşturur. Temsil de anlamların ve dilin etkileşim kurmasını sağlayarak anlamlar üretmektedir. Bu yüzden bir bölgenin kültürel özelliklerini anlamak için oradaki işaretlerin ve simgelerin temsil ettiği unsurları anlamak gerekmektedir. Mekânın içinde bulunan işaretler, kodlar kültür yoluyla aktarılır. Mezarlıkların oluşumunda da din başta olmak üzere kültür belirleyici bir unsurdur. Mezar taşları bulunduğu toplumun kültürel yapılarını göstermektedir. Mezar taşlarındaki motifleri, yazıları ve mezarlıklardaki kültürel işaretlerin temsil ettiği şeyleri anlamak da bu yönden önemlidir. Mezarlıklar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, beden ölümünden sonraki temsilini ve statü farklılıklarını okuyabildiğimiz bir mekandır. Bu anlamda bu araştırma gündelik hayat pratiklerinin mezar taşlarında ve mezarlıklarda hangi unsurlarla temsil edildiğini ve arkasındaki örtük anlamları görmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında mezarlıkların peyzaj, alt yapı sorunları vb. konular dışında inşa edilen bir mekân olduğunu da göstererek farklı bakış açısı sunmayı da amaçlamaktadır. Araştırmanın amacına yönelik araştırma soruları da şu şekildedir: “Bursa Hamitler Mezarlığında toplumsal cinsiyet mezar taşlarında nasıl temsil edilmektedir?”, “Gündelik hayattaki pratikler ve söylemlerin mezarlıklara ve mezar taşlarına yansımaları hangi temsillerle olmuştur?” Araştırma sahasını Bursa Kent (Hamitler) Mezarlığı oluşturmaktadır. Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Mezarlığın içerisinde bulunan 201 ada içerisinde bazı adalar araştırmanın amacı doğrultusunda kapsam dışında tutularak gelişigüzel

örnekleme yöntemi ile 9 ada seçilmiştir. 9 adadaki 4967 mezarlığın arasından amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 743 mezar taşı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Toplanan veriler tematik analiz yöntemi çerçevesinde analiz edilip temalar ayırt edilip toplumsal cinsiyet bağlamında yorumlanmıştır. Bu bağlamda 14 adet tema ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak mezarlıklarda görülen temsillerin cinsiyet eşitsizliklerini yeniden ürettiği görülmüştür. Mezarlıklar kadınlık ve erkeklik halleri üzerine toplumda yer edinen ifadelerin temsillerinin görüldüğü önemli yerler olarak görülmüştür. Mezar taşlarında bu anlamda cinsiyet eşitsizliklerinin ve toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkan statü farklılıklarının birçok temsille işaret edildiği örtük anlamlar görülmüştür. Taşlarda görülen, kadınların baba soyu ile temsili, “kocasının eşi” olarak varlığının görülmesi, erkeklerin “çınar” baba olarak temsil edilirken kadınların “çileli anne” yönüyle temsil edilmesi dikkat çekici temalar arasındadır. Mezar taşlarında kadın bedeni üzerinden doğallaştırılan annelik ve fedakâr olma da diğer önemli temalardandır.

Anahtar Kelimeler: Mezarlık, Toplumsal Cinsiyet, Mezar Taşı, Kültürel İnşa, Temsil

ABSTRACT

SPATIAL TRACES OF CULTURAL CONSTRUCTION: GENDER CODES IN CEMETERIES

DÖNMEZ, Cansu

Master Thesis, Department of Geography

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Güldane Mirioğlu Kavuk

2025, 78 Pages

The concept of gender is a result of cultural construction. Space is also part of the construction process; it both produces and is influenced by what it produces. Language, which is an influential factor in the formation of cultural construction, plays a role in representing 'things' and establishing representation systems. Representation, by enabling interactions between meanings and language, generates meanings. Therefore, to understand the cultural characteristics of a region, it is necessary to comprehend the elements represented by the signs and symbols there, because the social characteristics of a place are only understandable through its cultural representations. Signs and codes within the space are transmitted through culture. Along with other cultural characteristics, especially religion, is a determining factor in the formation of cemeteries. Gravestones reflect the cultural structures of the society to which they belong. Understanding the motifs, inscriptions, and cultural signs represented in cemeteries is significant in this regard. Gravestones are a space where we can read social hierarchy, the representation of the body after death, and class differences.

Accordingly, this study aims to uncover the elements through which everyday life practices are represented on gravestones and within cemeteries, as well as the underlying implicit meanings behind these representations. Additionally, it seeks to offer a new perspective by highlighting that cemeteries are constructed spaces beyond issues such as landscape and infrastructure. The research questions guiding this study are as follows: “How is gender represented on gravestones in Bursa’s Hamitler Cemetery?” and “Through which representations are the practices and discourses of everyday life reflected onto gravestones and cemeteries?” The field of

the study is the Bursa City (Hamitler) Cemetery. This is a qualitative research study. Out of the 201 sections located within the cemetery, some were excluded from the scope of the study based on its objectives, and 9 sections were selected through a random sampling method. From the 4,967 graves within these 9 sections, 743 gravestones were selected through purposive sampling and comprise the study's sample. The collected data were analyzed within the framework of thematic analysis, categorized into themes, and interpreted within the context of gender. In this regard, 14 themes were identified.

In conclusion, it has been observed that the representations found in cemeteries reproduce gender inequalities. Cemeteries are significant spaces where representations of societal expressions concerning femininity and masculinity are made visible. In this regard, gravestones reveal implicit meanings through numerous forms of representation that signal gender inequalities and the status differences emerging within the context of gender. It has been observed that motherhood and self-sacrificing roles, which are naturalized through the female body, are produced on gravestones.

Keywords: Cemetery, Gender, Gravestone, Cultural Construction, Representation

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	1
1.3. Araştırmanın Önemi.....	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.6. Tanımlar.....	3
1.6.1. Toplumsal Cinsiyet.....	3
1.6.2. Temsil.....	4
1.6.3. Mezar ve Mezarlık.....	4
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	5
2.1. Kavramsal Çerçeve.....	5
2.1.1. Toplumsal Cinsiyet.....	5
2.1.2. Mekân Nedir? Tarihsel Süreçteki Değişimi Nasıl Olmuştur?.....	6
2.1.3. Mekânın İnşası, Yeniden Üretimi ve Mekân Çözümlenmeleri.....	9
2.1.4. Kültür.....	12
2.1.5. Kültür ve Dil.....	13
2.1.6. Temsil ve Kültürel Coğrafya.....	14
2.1.7. Mezarlıklar.....	15
2.1.8. Mezar Taşları Kültürel Anlamda Neyi Temsil Ediyor?.....	17
2.2. İlgili Araştırmalar.....	18
2.2.1. Konu ile İlgili Araştırmalar.....	19
2.2.2. Saha ile İlgili Araştırmalar.....	25
3. YÖNTEM.....	27
3.1 Evren Örneklem.....	27

3.2. Veri Toplama Yöntemi	29
3.3. Veri Toplama Süreci	29
3.4. Veri Analiz Yöntemi	31
4. BULGULAR VE YORUMLAR	32
4.1. Toplumsal Cinsiyet Bağlamındaki Bulgular	32
4.1.1. Baba Soyü ile Temsil	32
4.1.2. Kendi Kendine Görünür Olamamak	37
4.1.3. Bekarlık Soyadı.....	39
4.1.4.Yemeni/Tespilh/Havlü	40
4.1.5. Meslek Temsili.....	43
4.1.6. Hacılık Statüsü	46
4.1.7. Canım Annem Nahifliği.....	48
4.1.8. Anne Soyü İle Temsil	49
4.1.9. Kahraman Baba/Çileli Anne	51
4.1.10. Takım	57
4.1.11. İkinci Ad / Lakap	58
4.1.12. Merhume/Merhum	60
4.1.13. Motif / İşleme.....	60
4.1.14. Servi Ağacı ve Kabir Bitkisi	62
4.2. Sınıf ve Demografi	64
4.2.1. Memleket	64
4.2.2. Sınıfsallık	64
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	68
5.1.Sonuçlar	68
5.2.Öneriler	72
KAYNAKÇA	73

TABLÖLÄR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Mezar Taşında Baba soyu İle Temsil Edilen Bireyler	33
Tablo 2. Kocasının Eşİ Olarak Tanımlanan Bireyler.....	37
Tablo 3. Mezar Taşında Meslek Temsili Belirtilen Bireyler.....	44
Tablo 4. Mezar Taşında Anne Soyu İle Temsil Edilen Bireyler	50

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Bursa Kent Mezarlığı Ada Bölüm Krokisi	28
Şekil 2. 2 Kuşak Akrabalık Bağıyla Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı	36
Şekil 3. Eş ve Annelikle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı	38
Şekil 4. Eşi ve Kızı İfadesiyle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı	38
Şekil 5. Eşi İfadesiyle Temsil Edilen Kadın ve Kocas (Derici).....	39
Şekil 6. Bekarlık Soyadı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 1.....	39
Şekil 7. Bekarlık Soyadı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 2.....	39
Şekil 8. Kadın Mezar Taşına Bağlanan Yemeni	41
Şekil 9. Yeni Gömülmenin Kadın Olduğunu Temsil Eden Yemeni.....	42
Şekil 10. Erkek Mezarına Bırakılan Tespih	42
Şekil 11. Yeni Gömülmenin Erkek Olduğunu Temsil Eden Mendil	43
Şekil 12. Babasının Mesleği İle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı	46
Şekil 13. Hemşire Temsili Bulunan Kadın Mezar Taşı	46
Şekil 14. Doktor Temsili Bulunan Erkek Mezar Taşı.....	46
Şekil 15. Polis Temsili Bulunan Erkek Mezar Taşı	46
Şekil 16. Hacılık İle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı	47
Şekil 17. Hacılık İle Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı	48
Şekil 18. Canım Annemiz İfadesi Bulunan Kadın Mezar Taşı.....	49
Şekil 19. Sevgili Babamız İfadesi Bulunan Erkek Mezar Taşı.....	49
Şekil 20. Anne ve Baba Soyunun Aynı Yerde Temsili Bulunan Mezar Taşı	50
Şekil 21. Anne Soyuyla Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı	50
Şekil 22. Bakımsız Görünen Kadın Mezar Taşı	51
Şekil 23. Şefkat İle Temsil Edilen Kadınların Mezar Taşı	52
Şekil 24. Çileli Olduğu Belirtilen Kadın Mezar Taşı.....	53
Şekil 25. Annelik Vurgusu Yapılan Kadın Mezar Taşı	53
Şekil 26. Çınar İfadesiyle Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı.....	54
Şekil 27. Kahraman İfadesiyle Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı.....	55
Şekil 28. Can Verme İfadesiyle Tanımlanan Erkek Mezar Taşı.....	56
Şekil 29. Değerli İfadesi Bulunan Erkek Mezar Taşı	56
Şekil 30. Bursaspor Atkısı Bulunan Erkek Mezar Taşı	57

Şekil 31. Galatasaray Logosu Bulunan Erkek Mezar Taşı	57
Şekil 32. Bursaspor Logosu Bulunan Erkek Mezar Taşı	57
Şekil 33. İkinci Adı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 1	58
Şekil 34. İkinci Adı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 2	58
Şekil 35. Nine İfadesiyle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı 1	59
Şekil 36. Nine İfadesiyle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı 2	59
Şekil 37. Babasının Lakabı ile Tanımlanan Kadın Mezar Taşı	59
Şekil 38. Lakabıyla Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı	59
Şekil 39. Ayakucunda Servi Motifi Bulunan Erkek Mezar Taşı 1	61
Şekil 40. Ayakucunda Servi Motifi Bulunan Erkek Mezar Taşı 2	61
Şekil 41. Sol Anahtarı Motifi Olan Erkek Mezar Taşı.....	61
Şekil 42. Servi Ağacı	63
Şekil 43. Kabir Bitkisi.....	63
Şekil 44. Eski Dönem Mezar Taşları	66
Şekil 45. Yeni Dönem Mezar Taşları 1.....	66
Şekil 46. Yeni Dönem Mezar Taşları 2.....	67

KISALTMALAR

...: İkinci ad

E: Erkek

K: Kadın

S: Soyadı

S1: Bekarlık Soyadı

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Biraz mezarlıklarda vakit geçiren ya da bulunmuş olup dikkat eden herkes mezarlıkların buldukları coğrafyadaki kültürel, sosyal değerleri yansıttıklarının pek tabii farkına varırlar. Mezar taşları geçmişte neler olduğu, bugün hakkında bilgi ve geleceğin nasıl şekillendiğinin aynası konumundadır (Akdağ, 2022). Mezarlıkların oluşumunda din başta olmak üzere kültür belirleyici unsurdur (Çetin, 2021). Sadece kültürel öğeleri yansıtmanın dışında kişilerin ölmeden önce buldukları konumları, kimlikleri, sahip olduğu mesleği ve bunun gibi birçok bilgiyi mezar taşlarından elde edebileceği gözle görünür bir gerçektir. Aslında bireyler öldüklerinde mezar taşlarıyla birlikte varlıklarını devam ettirmektedirler (Çetin, 2021). Hatta bahsedildiği gibi kimliklerinin devamını da buralarda görmek mümkündür. Ait olduğu topluma dair temsil edilen birçok kültürel öğeyi ve toplumun kimliğini yansıtacak sembolleri mezar taşlarında görebilmekteyiz. Yaşadığımız toplumdaki cinsiyet rollerinin mezar taşlarında pek çok şekilde temsil edildiği de aşikardır. Çok basit iki örnekle: Kadınların mezar taşlarında “kocalarının eşleri” olma sıfatıyla var olması ve erkeklerin ise sadece kendi adıyla varlığını sürdürmesi. Bu kapsamda mezar taşlarının arkasındaki anlamları ve mezarlıkları çalışmak içerisinde bulunduğumuz coğrafyanın kültürel değerlerini anlamının, geçmişe anlam vermenin yanında kişilerin kimlikleri üzerinden mezar taşlarında nasıl temsil edildiği bilgilerine de ulaşmayı sağlamaktadır. Konu bu yanları ile tezin ortaya çıkış probleminin başlangıcı sayılmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin yazılış amacı yaşarken temsil edilen gündelik hayata dair pratiklerin mezarlıklarda ve mezar taşlarında hangi işaretlerle devam ettirildiği görmektir. Kültür ve toplumsal cinsiyet rollerinin mekânda nasıl gerçekleştiğini ve ilişkisel

bağlamda birbirini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Aynı zamanda mezar taşlarına sadece alt yapı sorunları, peyzaj ve ölüm alanı gibi bakmanın dışında inşa edilen mekânlar olarak görülmesi, hayata dair temsillerin mezar taşlarında da görüldüğünün gösterilmesi açısından farklı bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın amacına yönelik cevap aranan sorular şunlardır:

1. Bursa Kent (Hamitler) Mezarlığında toplumsal cinsiyet mezarlıkta ve mezar taşlarında nasıl temsil edilmektedir?
2. Gündelik hayattaki pratikler ve söylemlerin mezarlıklara ve mezar taşlarına yansımaları hangi temsillerle olmuştur?

1.3. Araştırmanın Önemi

Literatür tarandığında mezarlıklarla ilgili çalışmaların genellikle peyzaj, tarihi, dini, sosyolojik ve yeşil alan olma özelliği anlamlarının üzerinde durulduğu görülmüştür. Son yıllarda ise statü, cinsiyet, kimlik ve kültürel öğelerle ilişkilendirilerek incelemelere de rastlanmaktadır fakat toplumsal cinsiyet ve mezar taşlarındaki toplumsal kimliklerin temsil edilişiyle ve mekân ile kültürün karşılıklı ilişkisiyle ilgili çalışma sayısının çok az olduğu görülmüştür. Mezarlıkların bu anlamda iyi bir araştırması sahası olması ve Lefebvre (2014: 60)'nin (*toplumsal mekân (toplumsal) bir üründür*) ifadesi ile yola çıkarak mezar taşlarının üretime nasıl dahil olduğunu görmek açısından iyi bir örnek olmuştur. Mekân, toplumsal üretim sürecine doğrudan dahil olduğu için (Sarman, 2022) mezar taşlarında okunacak kodların, mekânsal olanın toplumu, toplumsal olanın mekânı direkt olarak etkilemesi ve yeniden oluşturmasıyla ilgili önemli verileri sunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma bahsedilen verileri bir araya getirmesi ve mezarlıklara bakış açısının farklı anlamlarını görme açısından önemlidir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bireyler yaşadıkları toplumda algıladıkları ve hatırladıkları kadar bilgiyi yenilerler üretirler ve parçalarlar. Mezarlıklar da bilginin üretildiği, inşa edildiği yerlerdir. Buradan yola çıkarak bu araştırmanın varsayımları bir milletin tapu senedi (Eyice, 1966; Karamağaralı, 1992) yerine sayılan mezar taşlarının bireyin ve toplumun kimliğini ve toplumsal cinsiyet rollerini yansıttığıdır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bursa Kent Mezarlığı yeri bakımından çok büyük olduğu için bütün ada parsellerin konuya dahil olması mümkün değildir bu yüzden araştırmanın amacına yönelik adalar seçilmiştir. Mezarlıktaki tüm adaların incelenememesi ve birkaç adanın seçilip o adaların içindeki mezar taşlarının incelenmesi araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu sebeple ada seçimi yapmak zorunda olmak araştırmanın sınırlılıklarındadır. Araştırmanın sınırlılığını oluşturan diğer şeyler de bazı mezarlıkların taşlarının olmaması, bazılarının kaybolmaya yüz tutmuş olması bazı mezar taşlarındaki isimlerin de kadın mı erkek mi olduğunun anlaşılabilmesidir. Başka bir konu olarak da toplumsal olarak hassas bir mekân, hassas bir konu olması araştırmada daha titizlikle çalışmayı gerektiren sınırlılıklardır.

1.6. Tanımlar

1.6.1. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet (sex) kavramı kendi başına biyolojik olanı ifade ederken toplumun kodlarıyla oluşan ve inşa edilen toplumsal cinsiyet kavramı kadına ve erkeğe yüklenen normları ve beklentileri ifade eder. Feminist araştırmacılar kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri ve farklılıkları kültürel ve sosyal olarak açıklamak amacıyla toplumsal cinsiyet kavramını kullanmaktadırlar (Dökmen, 2019).

1.6.2. Temsil

Temsil denilen olgu dil ve söylemler yoluyla bireylerin gerçekliklerinin ne olduğunu anlamak demektir (İçen ve Uysal, 2022). Gündelik hayattaki semboller, işaretler, söylemler temsilleri oluşturur. Temsil dil yolu ile anlamlar üretiminin sağlanmasıdır (Hall, 2017). Yaşamımızda olup bitenlerin açıklanması için dil ve temsillere başvururuz ve bu temsiller dil ile birlikte olup bitenin açıklanmasını sağlamaktadır (İçen ve Uysal, 2022).

1.6.3. Mezar ve Mezarlık

Ölen kişilerin vücudunun ne yapılacağına dair birçok görüş hakim olmuştur. Yakılma, mumyalama, toprağın altına gömülme gibi. Ölen kişinin vücuduna yönelik en yaygın yapılan uygulama da toprağın altına gömülme şeklindedir (Kayserili, 2015). Bu inanış mezar yapısının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Kayserili, 2015). Mezarlar bireylerin öldükten sonra gömüldükleri yer olarak bilinir. Mezarların topluca bulunduğu bir araya geldiği yer ise mezarlık olarak tanımlanır (Kayserili, 2015). Mezarlıklar soy temsil etme, ata kültürünü yaşatma açısından kültürel bir hatırlama mekânıdır. Toplumsal hafızanın nüksettiği bu alan toplumsal kimlikleri yansıtmaktadır (Sağır, 2013).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet (sex) kavramı kadın ve erkek olmanın biyolojik sınırlarını ifade ederken toplumsal cinsiyet (gender) ise kültürel inşanın sonucu olarak ortaya çıkar. Toplumsal cinsiyet terimi, bir toplumun kültürel olarak kadın ve erkek olma haline yüklediği anlamlara karşılık gelir (Dökmen, 2019). Toplumdan topluma değişebilen bu kavram bir “cins”in kimliğini ifade ederken sadece cinsiyet eşitsizliklerini biçimlendirmekle kalmaz kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerini de belirler (Berktaş, 2012). Bu yüzden cinsiyeti yalnızca biyolojik temellere indirgemek toplumsal ve kültürel yapıları yok sayarak beden inşası üzerinde gündelik hayatın getirdiği duyguların etkisini görmezden gelmek demek olur (Berktaş, 2015). Bedenlerimiz gündelik olarak düşüncelerle, eylemlerle değişerek toplumsal inşa sürecine girer.

Toplumsal cinsiyet kavramı mekândan bağımsız incelemek eksik bir şekilde incelemek demek olur. Cinsiyetin ve bununla beraber gelen tanımların zaman ve mekânın kesişmesiyle birlikte farklılaştığını söylemek mümkündür (Alkan, 2009). Bu ilişkiler tam da üstünde durduğumuz konuyla alakalıdır. Erkeklik ve kadınlık hallerinin değişerek farklılaşan tanımlamalarının oluşturulmasında mekânsal hareketlilik önemlidir. Aynı zamanda "Cinsiyet ilişkilerinin (yeniden) yapılandırılmasının niteliği, sosyo-mekânsal yapının değişken doğasını hem yansıtır hem de etkiler." (Alkan, 2009: 13), yani karşılıklı etkileşim içindedirler. Bu etkileşim hali toplumsal cinsiyet ve mekânın birbirini oluşturmasındaki rolünü anlamada bize yardımcı olmaktadır. Cinsiyetler bu yüzden mekândan bağımsız değildir. Mekân toplumsal cinsiyet rollerini oluştururken aynı zamanda cinsiyet eşitsizliklerini de yaratır (Öksüz, 2019).

2.1.2. Mekân Nedir? Tarihsel Süreçteki Değişimi Nasıl Olmuştur?

Mekân kavramı disiplinlerarası bir kavram olduğu için birçok farklı anlamla ve yaklaşımla karşımıza çıkmaktadır fakat bu tanımların içerisinde mekân kavramını doğru ve uygun şekilde tanımlamak toplumu anlamak açısından hayati önem taşımaktadır (Çağlayan ve Şahin, 2016; Yavan ve Aslan, 2018). Mekânın içerdiği anlamları, inşa sürecinin nasıl gerçekleştiğini, nasıl üretildiğini ve bu üretimin içinde nasıl hem etki hem de etkilenen olduğunu, yansıttığı dünyayı ve temsil etme biçimlerini anlama ve açıklama ihtiyacı duyarız (Kaygalak, 2011). Çünkü mekânın anlamlarını bilmeden politik, sosyal, ekonomi gibi konular hakkında bilgi sahibi olmak ve bunların arasındaki işlenmiş kodları doğru anlamlandırmak çok da mümkün olmamaktadır.

Mekân anlam olarak pek çok farklı bağlamda kullanıldığı için birçok anlamı bulunmaktadır (Bilgili, 2016; Kurtar, 2013). 19. yüzyılın başlarında mekân, dinamik olmayan, pasif, içi boş bir nesne gibi düşünülmüştür (Bilgili, 2016). Mekânın ölçülebilir, sınırları olan ve boş olduğu düşüncesi hakim olmuştur (Bilgili, 2016). Galileo, Newton, Descartes gibi düşünürler mekânı böyle algılamıştır (Lefebvre, 2014; Bilgili, 2016). Yani mekân boş bir kaptan başka bir şeyi ifade etmeyerek toplum bu aşamada göz ardı edilmekteydi (Lefebvre, 2014). İlk başlarda sadece fiziki bir olgu olarak algılanmaktaydı (Çağlayan ve Şahin, 2016).

Descartes mekânı kartezyen mekân anlayışı ile anlamlandırıyor (Ulubay ve Önal, 2020). Descartes mekânı geometrik olarak algılamaktadır, mekânın üç boyutlu olduğunu söyleyen Descartes mekânın uzunluk, derinlik, genişlik ve yayılma gibi özelliklerinin olduğundan bahsederek sayısallaştırılan bir alan olarak görmektedir (Bozdoğan ve Benek, 2021). Descartes'in mekân anlayışı mutlak mekân anlayışı ile örtüşmektedir. Çünkü mutlak mekân anlayışına göre mekân sabit, boş, hareketsiz ve ilgisiz olandır ve matematiksel bir yapıya sahiptir (Kaygalak, 2020; Ulubay ve Önal, 2020). Neil Smith de mutlak mekânı "*boş bir matris*" olarak tanımlamaktadır (Smith (1993'ten aktaran Ulubay ve Önal, 2020). Lefebvre, Descartes'in mekân anlayışını eleştirmiş ve mekânın statik olmadığını aksine dinamik ve değişken olduğundan bahsetmiştir (Lefebvre, 2014). Lefebvre, Descartes gibi mekânı sadece zihinsel olaylardan oluşuyormuş gibi düşünürsek doğayı ve zihin dışı dünyanın karşılıklı ilişkisini nasıl açıklayabiliriz demiştir (Kurtar, 2013). Lefebvre burada mekânın toplumsallığının önemini vurgulamaktadır, bu anlamda mekânın sadece zihinsel

olmadığını ve soyut mekânın değil toplumsal mekânın olanaklılığını sorgulayarak anlamaya çalışmıştır (Lefebvre, 2014; Kurtar, 2013) çünkü Lefebvre mekânı yaşanan mekân, algılanan mekân ve tasarlanan mekân (Lefebvre, 2014) olarak ele alır ayrıca bu üçlü diyalektiği sırayla; fiziksel, zihinsel, toplumsal mekân olarak da adlandırmak mümkündür (Avar, 2009).

Mutlak mekân gibi farklı mekân anlayışları da mevcuttur: Görece (görelî) mekân ve ilişkisel mekân. Görece mekân fikri mutlak mekânın kabul ettiği öklitçi anlayışı reddetmiştir ve mutlak mekâna zıttır (Şengül, 2009). Görece mekân fikri çok yönlü düşünme ve çok yönlü geometrik anlayış düşüncesinden gelmektedir. Mekân boş bir şey gibi görülmesinden ziyade birey ve nesnelerin birbiri ile olan ilişkilerinin araştırılmasına ve sosyal olgularla birlikte incelenmesine dayandırılmalıdır çünkü mekân sosyal olgularla birlikte yoğrularak ortaya çıkmaktadır bu yüzden mekânı oluşturanın sosyal birimler olduğu belirtilmektedir (Şengül, 2009). Neil Smith görece mekânı, mutlak mekânın aksine önceden tahayyül edilemeyen yer olarak adlandırır (Smith 1993'ten aktaran Ulubay ve Önal, 2020, s. 609). Görece mekân mutlak mekânın aksine donuk ve durağan değildir, içerisinde beden ve cisimleri barındıran ve bunların birbirine göre konumlarının olduğu düzenden ibaret olan bir alan olarak ifade edilir (Kaygalak, 2020; Ulubay ve Önal, 2020). Kartezyen düşüncenin ürünü olan mutlak mekân anlayışı ve karşısında olduğu görülen görece mekân (görelî mekân) kavramının dışında bir de mekânın içerisindeki bu varlıkların sadece birbiri ile konumlarının, düzenin değil aynı zamanda bu varlıkların (bireylerin ve nesnelerin) arasındaki etkileşim ve ilişkiselliğin önemli olduğu bir mekân kavramı daha ortaya çıkmıştır (Kaygalak, 2020). Görece mekân birey ve nesnenin arasındaki ilişkiyi ikisi arasındaki konumları üzerinden tanımlamasından dolayı eksiktir (Kaygalak, 2020). Bu noktada ilişkisel mekân kavramı ortaya çıkmaktadır.

İlişkisel mekân fikri görece mekân ve mutlak mekân fikrine bir eleştiridir, bu mekân fikri mekânı oluşturanın sosyal birimler olduğunu kabul eder fakat ilişkilerin bir kez ortaya çıkmasıyla mekân ve toplumun ayrılmaz bir parça olduğunu ifade etmektedir (Şengül, 2009). Mekânı oluşturanın sadece toplumsal öğelere indirgemesini reddetmektedir ve mekânın da onu oluşturanlar üzerinde etki yaratabileceğini kabul etmektedir (Şengül, 2009). Nesnelere tek başına bir anlam ifade etmemektedir, nesnelere diğer nesneyle-bireylerle ilişkisiyle birlikte bir anlam kazanmaktadır (Bilgili, 2016) böylece birbirini de doğurmaktadırlar.

1960'lı yıllarda Kantitatif Devrim ile birlikte gelişen pozitivist paradigmadaki mekân anlayışında mekân, bir sahne ve üzerinde yaşanan olayların bütünü olarak algılanmaktaydı. Mekân pozitivistler için matematiksel, sınırları olan, pasif ve statikti, değişmez ve sayılaştırılan pozitivist mekân anlayışı ile kavranmaktaydı (Bilgili, 2016). 1970'li yıllara gelindiğinde bu durum değişmeye başlamıştı. Mekânın karmaşık ilişkilerin birden fazla boyutunun olduğu düşünölmekteydi (Bilgili, 2016). Mekânın pozitivist çerçevede sadece belli başlı yöntemler ve modellerle anlaşölmaya çalışılması 1970'lerde eleştiri almıştır (Kaygalak, 2011). Pozitivistler bu süreçte mekânın zamanın da gerisinde kalmasına sebep olmuşlardır ve mekânı göz ardı etmişlerdir. Yapısalcı düşünürler bu anlamda pozitivistleri eleştirmişler ve mekânı zamanın önüne koymuşlardır (Kaygalak, 2011) fakat bu düşünürlerden sonra gelen post-yapısalcılar bu düşüncenin doğru olmadığını mekân, zaman ve tarihselliğın bir arada incelenmesi gerektiğini ve bir ilişkiselliğın olduğunu savunarak bir ardışıklığın değil eş zamanlılığın olduğunu vurgulamışlardır (Kaygalak, 2022; Yıldız ve Alaeddinoğlu, 2011). Böylece mekânı sadece fiziki olarak coğrafi bir alandan ibaret gören çalışmalar zamanla yönünü, mekânı fiziksel olarak algılanan bir yer olmanın ötesinde gören araştırmalara çevirmiştir (Tümtaş, 2016). Günümüzde mekân bunlardan daha farklı algılanmaktadır. Geçmişte mekân fikirlerinde çevresel nedenlere bağılı olarak bölgesel farklılıklara odaklanılmıştır son zamanlarda ise bu durum artık mekânın nasıl kurgulandığının anlaşılması üzerine olmuştur (Kaygalak, 2011). Bu anlamda bakıldığında mekân inşa edilen bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekân tarih boyunca bilimsel araştırmaların zemininde yer almıştır ve pek çok yaklaşımla tanımlanmaya çalışılmıştır. Pozitivist, hümanistik, marksist, feminist veya postmodern şekilde anlaşölmaya çalışılmıştır. Marksist yaklaşımda ise mekân ve birey arasındaki ilişkileri toplum ve mekânın ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır (Solak, 2017). Mekânın sosyal, politik, kültürel ve ekonomik bağlantılar aracılığıyla biçimlendiğini kabul etmişlerdir. Marksizmin mekânla ilgili çalışmaları 1960'lı yılların sonlarına doğru Marksist coğrafyacıların ortaya attığı analizlerle birlikte artmıştır (Solak, 2017). Marksist coğrafyacılar mekânı hem etkilenen hem de nesnelere üzerindeki etkisinden dolayı etkileyen olarak tanımlamaktadırlar. Yani mekân tüm süreçlerin hem parçası hem de başlıca etkileyicisi olarak ortaya çıkmaktadır (Kaygalak, 2011).

Sosyal bilimlerde pozitivistik karşı büyük eleştiri yapanların başında da Marksist düşünürler Henri Lefebvre, Edward Soja ve David Harvey gelmektedir. Bu düşünürler ortak olarak mekânsal ve toplumsal olan şeylerin politik, sosyal ve kırsal bağlamlarının belli başlı modellerle açıklanamayacağını söylemektedirler (Kaygalak, 2011). Marksist coğrafyacılar mekânın toplumsal ilişkilerle birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadırlar (Solak, 2017). Mekânların iktidar güç ilişkileriyle birlikte oluşturulduğunu bunlardan bağımsız düşünölemeyeceğini söylemektedirler (Lefebvre, 2014).

2.1.3. Mekânın İnşası, Yeniden Üretimi ve Mekân Çözömleneleri

Farklı disiplinlerde, tarihsel dönemlerde mekânın ne olduğuna ilişkin sorular sorulmuştur ve bunu anlamak için önemli çaba sarf edilmiştir. Birçok farklı sosyal bilimci farklı mekân yaklaşımlarıyla birbirini etkilemiş ya da eleştirmiştir.

Mekân birçok konunun odak noktasında yer almaktadır, mekân sosyal olanın bir parçası ve üretimlerin merkezidir (Yavan ve Aslan, 2018). Lefebvre (2014) mekânın bir ürün olarak benimsenmesinin ve bu şekilde anlaşılmaya çalışılmasının onun boş ve pasifmiş gibi aktarılmasından sonra başladığını belirtmektedir. Çünkü mekân bir ürün olarak hem üretmektedir hem de ürettiğinden etkilenmektedir. Mekân üretici ve ürün olarak ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır (Lefebvre, 2014). Lefebvre'nin mekân konusunda getirdiği en büyük yenilik, mekânı bütöncöl olarak ele almasıdır, bölünmüş ve parçalı mekân kavramındansa mekâna dair söylemleri bir arada bütün şekilde anlamayı tercih etmiştir (Kurtar, 2013). Lefebvre için toplumu anlamak isteyen mekânı da anlamalıdır der; öyleyse mekânı anlamak istersek de toplumu anlamak zorundayız çünkü toplumsal mekân toplumsal üretimdir (Lefebvre, 2014; Yavan ve Aslan, 2018).

Mekânlar içerisinde barındıkları öznenen, iktidardan bağımsız düşünölemez çünkü bunlar tarafından üretilen üründür (Lefebvre, 2014; Aslan ve Yavan, 2018). Mekân oluşumu sosyal inşalar üzerine kuruludur, üretim ve güç ilişkilerini içerir bu sebeple Lefebvre için mekânın anlaşılması içerisinde bulunduğu iktidar ve güç ilişkilerini anlamaktan geçer (Lefebvre, 2014).

Üretim ilişkileri içerisinde güç ilişkilerini barındırır. Üretim ilişkilerinin belirli temsilleri vardır. Bunlar mekânın ortasında gerçekleşir. Mekân bunları

sokaklarda, anıtlarda, sanat eserlerinde kapsar (Lefebvre, 2014). Bu bağlamda mekânın üretiminin anlaşılması için Lefebvre'nin 3'lü mekânsal kavramsallaştırmasına bakmak gerekmektedir. Lefebvre'nin mekân teorisi (çözümlemesi) mekânsal pratikler (algılanan mekân), mekân temsilleri (tasarlanan mekân) ve temsil mekânlarından (yaşanan mekân) oluşmaktadır.

1. Üretim ve yeniden-üretimi, nispi bir bağlılık içinde sürekliliği sağlayan her toplumsal oluşuma has özgül yerleri ve mekânsal kümeleri kapsayan mekânsal pratik. Bu bağlılık, toplumsal mekân ve herhangi bir toplumun üyesinin mekânıyla ilişkisi açısından, hem belli bir yeterliliği (competence) hem de belli bir performansı gerektirir.

2. Üretim ilişkilerine, bunların dayattığı "düzene" ve dolayısıyla, bilgilere, işaretlere, kodlara, "cephesel" ilişkilere bağlı mekân temsilleri.

3. Toplumsal yaşamın yasadışı ve yeraltı tarafına bağlı, aynı zamanda, muhtemelen mekân kodu olarak değil, temsil mekânlarının kodu olarak tanımlanabilecek sanata da bağlı karmaşık sembolizmleri (kodlu ya da kodsuz) içeren temsil mekânları (Lefebvre, 2014: 63).

Lefebvre'den direkt olarak aktarılan bu terimleri açıklamak gerekirse Lefebvre için gündelik yaşamdaki rutinlerimiz, zamanı kullanımımız ve ev, iş yeri gibi boş zamanlarımızı geçirdiğimiz yerleri birbirine bağlayan noktalar (güzergahlar) ve bunların oluşturduğu ağ bağlantıları algıladığımız mekânın içinde oluşturduğumuz *mekânsal pratiklerdir* (Aslan ve Yavan, 2018). Lefebvre mekânsal pratiklerle algılanan somut mekânı ifade etmektedir (Kaygalak, 2020). Fiziksel mekâna eş olan bu somut mekân gündelik hayatımızda yinelenen rutinlerin ve deneyimlerin yeniden yaratılmasını ortaya çıkarmaktadır böylece aslında her birey kendi mekânını yaratmaktadır (Aslan ve Yavan, 2018). Mekânsal pratikler, toplumsal pratiklerin tüm yönleriyle dağılarak mekâna yansımaları anlatmaktadır (Lefebvre, 2014).

Mekânların düzenlenmesi ve planlamasıyla yapılan Lefebvre'nin mekâna ilişkin soyut kavramlarımız olduğunu belirttiği *mekân temsilleri* ise zihinsel inşa yoluyla tasarlanıp oluşturulmaktadır (Yavan ve Aslan, 2018; Kaygalak, 2020). Mekân temsilleri, Lefebvre'nin deyişiyle *tasarlanmış mekânlar* (Lefebvre, 2014: 68) soyut mekânlardır ve teknokratlar, şehir bölge plancılar, haritacılar, mühendisler, mimarlar, coğrafyacılar gibi meslek grupları tarafından işaretlenen mekânlardır (Avar, 2009). Mekân temsilleri içerisinde nesnelere temsillerini taşır.

Lefebvre'nin mekân teorisindeki 3. yönü de *temsil mekânlarıdır*. Temsilin mekânları da denilmektedir. Bireylerin birçok duygu ve durumunun geliştiği ve aynı

zamanda çeliştiği yerlerdir. Toplumsal mekân onu kullananlar tarafından zamanla değiştirilen ve deneyimlenen yer olarak tanımlanmaktadır. Lefebvre'nin toplumsal mekân olarak ifade ettiği bu yaşam alanı olarak görülen mekânın diğerleriyle birlikte diyalektik bir ilişki olduğu ve mekânın üretilmesinde hepsini bir şekilde katkılarının olduğu bilinmektedir (Yavan ve Aslan, 2018; Kaygalak, 2020). Temsil mekânları diğer ikisinden farklıdır fakat ikisini de kapsamaktadır (Yavan ve Aslan, 2018). Mekânın üretimi bir kerede olup bitecek bir şey değildir. Üretim bir süreçtir bu süreç içerisinde değişir, dönüşür bazen de yok olup yerine yenisi oluşturulur. Temsil mekânları yaşanan mekânlardır. Mekân kullananların, orada olanların, oturanların ve bazen de sanatçıların mekânıdır (Lefebvre, 2014). Temsil mekânlarında semboller, kodlar bulunur, mekânsal pratiklerin ve mekân temsillerinin örtük ilişkilerini içermektedir (Avar, 2009). Hakim üretim ilişkilerini, fiziksel mekânı, somut olanı kapsar ve gündelik yaşamın içinde bireylerin hareketlerinin, duygularının çelişkilerini de barındırır (Avar, 2009; Lefebvre, 2014; Yavan ve Aslan, 2018). Lefebvre'nin bu 3'lü mekân kavramsallaştırması bir diyalektik içinde anlaşılmalıdır (Schmid, 2008) mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsil mekânları birbirini kapsamalı ve birbirinin arasındaki çelişkiler, çatışmalar toplumsal üretim göz önünde bulundurularak incelenmelidir ve okunmalıdır (Avar, 2009). Bunun sonucunda (*toplumsal mekân (toplumsal) bir üründür* (Lefebvre, 2014: 60), hem toplumun üretiminin ön koşuludur hem de üretimin sonucudur (Schmid, 2008).

Lefebvre'den etkilenmiş ve onun kavramsallaştırmasına benzeyen bir teori ve sınıflama yapan Edward Soja da Lefebvre stilinde üçlü mekânsallaştırma yapmıştır (Solak, 2017). Soja mekânın bir gerçeklik olduğunu ve tesadüfen mekân oluşumunun olmadığını belirtir (Soja 1966'dan aktaran Solak, 2017, s. 33). Mekânın hem sosyal hayatın bir aracı hem de sonucu olduğunu söylemektedir. Her şeyin bir arada olduğunu söyleyen Soja eleştirel bir bakış açısıyla sosyal yaşamın ciddi derecede mekâna bağlılığından bahsetmektedir (Castree, 2018). Soja'nın mekân kavramsallaştırmasında birinci mekân, ikinci mekân ve üçüncü mekân terimleri kullanılmaktadır (Solak, 2017). Soja için birinci mekân şehir plancılarının ve mimarların geliştirdiği fiziksel mekândır. İkinci mekân ise temsilleri ve imgeleri içerir. Son olarak üçüncü mekânlar da ilişkiyel çatışmaların ve karmaşıklığın olduğu canlı mekânlardır (Solak, 2017).

2.1.4. Kültür

Mekânın tek bir cümleyle açıklanması mümkün olmadığı gibi kültürün de açıklanması zordur. Kültür sosyal etkileşimin ürünüdür, insan yapısıyla oluşturulan yaşam çevremizdir (Güvenç, 1996). Kültür yaşayış tarzıdır. Kültür varlıkların ilişki yapılarını belirleyen sosyal bir süreç olup öğrendiğimiz şeylerin, inançların maddi ve manevi faktörlerin birleşimidir (Sapir 1924'ten aktaran Güvenç, 1996, s. 101). Kültür bir ulusun düşünce ve değerlerinin birleşimini meydana getiren birçok üretim ve varlıkları tanımlar (Oğuz, 2011). Güvenç birçok tanımı bulunan kültürü birkaç cümleyle indirgemek doğru olmasa da genel hatlarıyla ana fikrini oluşturan tanımın Tylor'unki olduğunu belirtir: *"Kültürün ya da uygarlığın üyesi olan bireylerin öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek vb. becerilerin ve yapıp ettiklerini kapsayan karmaşık bir bütündür."* (Tylor 1871'den aktaran Güvenç, 1966, s. 102). Bunun yanında kültür bulunduğu toplumun ya da toplumların biriktirdikleri olup coğrafyasından etkilenmekte onu da etkilemektedir (Emekli, 2006). Belli değerlerle topluma değen kültür, insanların davranışlarıyla ve tutumlarıyla çevrelerini değiştirmelerine sebep olmaktadır. Çünkü her kültür kendi mekânını yaratır. Bu mekânlar da bireyleri etkiler. Kültür toplumlari etkiler, toplumlar da yaşadıkları mekânı değiştirir ve etkiler yani her toplum kendi mekânını üretir (Lefebvre, 2014). Mekânlar yaşamın üzerinde inşa edilen toplumsallık olarak ifade edilmektedir (Atıcı, 2021).

1980'lerden sonra kültür mekânsal bir unsur olarak ele alınmaya başlanınca mekânların da toplumsal ve sosyal altyapısıyla ele alınması gerekliliği doğmuştur (Kaygalak, 2011). Kültür mekânı anlamada önemli olmuştur. Mekânın üretimi de kültürle, kurumlarla ilişkilidir. Üretim tarzıyla değişim sağlanır toplumsal olan şeyler böyle değişir ve dönüşür (Lefebvre, 2014). Lefebvre coğrafi mekânın kültürel olduğunu bu yüzden tarihsel izlerin olduğunu vurgulamıştır. Belirli bölgelerin belirli kültürel anlamlar taşımalarını göz önüne alarak mekânın temelindeki sosyalliğe dikkat çekmiştir (Shields, 2018). Böylece mekânda oluşan kodları okuyabilmek için toplumun üyesi olan her öznenin kendi mekânını oluşturduğunu bilerek mekânı gözlemlemek gerekmektedir (Lefebvre, 2014). Çünkü farklı deneyimler farklı kültürleri oluştururken aynı zamanda farklı mekânlardaki deneyimlerle birlikte çeşitlilik kazanmaktadır (Kaygalak, 2011). Bireyler aynı zamanda içinde yaşadığı toplumlara bir şekilde benzerler, o toplumun kodlarını bilir ve toplumun diğer kısmından dışlanmamak adına kültüre, kültürün inançlarına hakim olmak ve

benimsemek zorunda kalırlar. Bireyler bunu dil sayesinde gerçekleştirir içinde yaşadığımız kültürde dil ile iletişim kurar ve etkileşime geçeriz (Ege ve Özgen, 2023).

2.1.5. Kültür ve Dil

Mekânlar kültürün yansımalarıdır. Bu yansımaları okumak için mekânın dilini bilmek gerekir çünkü burada oluşan anlamların çözümlenebilmesi için kültürel kodların, toplumsal özelliklerin, işaretlerin ve geçmişten bugüne taşınan imgelerin söylediği şeylerin okunması gerekmektedir (Ege ve Özgen, 2023). Kültür de bu noktada anlamların o toplumun üyesi olan bireyler arasında dolaşıma girmesi ile konuya dahil olur (Hall, 2017). Kültür anlamların değiş-tokuşudur (Hall, 2017). Kültürün içindeki bu anlamlar dil sayesinde etkileşime girer bireylere ve gruplara yayılım gösterir (Hall, 2017). Dil bu anlamda kültür ve kültürel anlamların hareket halinde olmasını sağlayan ilk basamaktır. Mekânın içinde saklı olan bilgileri dil yoluyla açığa çıkartırız (Ege ve Özgen, 2023). Kültürün inşasında önemli bir gücü olan dil bu bakımdan temsil etme rolü olan bir yere sahip olur zaten anlamlar da temsil sistemleriyle inşa edilir (Hall, 2017).

Anlamların üretimi ve aktarımı toplumun bireyleri tarafından gerçekleştirilir. Etrafımızdaki yazılı, yazısız, görsel ya da müzik gibi olguların anlaşılması için temsil edilmeye ihtiyacı var. Bu 'şey'lerin işlevi bu bakımdan çok önemlidir çünkü anlamları inşa edip aktarma gibi görevleri vardır (Hall, 2017). Tek başına bir anlam ifade etmeyen şeyleri karşı tarafa anlatmak istediğimizde zihinsel kavramlarımızda onu temsil eden sembollerle ifade edimini sağlarız. Bu yüzden de aynı kültürde yaşayan bireylerin çoğu aynı sembollerden yani onu temsil eden şeyden aynı anlamlar çıkarır (Hall, 2017).

Peki mekân ve dil arasındaki ilişki nedir? Lefebvre (2014), bunu şöyle açıklıyor: Dil ve işaret sistemleri mekânı ilgilendirir. Bununla uğraşmak boş bir gaye değildir çünkü mekânı belirtmeyen her söylemin boşlukta ve ölü olduğunu söyler. Her mekânın içinde dilin yer aldığını ve her söylemin mekân üzerinde bir şey söylediğini ayrıca bir mekândan bahsettiğini belirtir fakat burada mekânın içindeki söylem, mekânın kendisi hakkında söylem ve mekân söylemini birbirine karıştırmamak gerekmektedir (Lefebvre, 2014). Mekânın kendisi kavram olarak ayrı

bir yerdedir fakat üzerindeki bireyler ve nesnelere karşılıklı ilişkisi mekân hakkında söylemleri ve mekânın söylemini oluşturmaktadır. Mekânı ve mekân söylemlerini tek tek değil bütüncül bir şekilde anlamaya çalışmak gerekmektedir. Bireyler bu mekânları dilsel belli başlı kodlarla toplumsal simgeler oluşturacak şekilde inşa edilen bir şey haline getirir (Ege ve Özgen, 2023). Dili sadece yazılı sistemler ya da konuşma olarak algılamamak gerekir. Farklı şekilleri de mevcuttur. Örneğin, görsellerin işaretleri, sokağın dili, simgelerin, işaretlerin anlattıkları... Yani yazının ve konuşmanın ötesinde mekânın içinde var olan şeylerin, işaret görevi olan, anlam taşıyan bir şeyi ifade etmede kullanılan her şey (ses, kelime, görsel ya da herhangi bir obje) bu anlamda dilsel olarak ifade edilebilir (Hall, 2017). Böylece aslında mekânsal olanın, mekânın içinde oluşan kültürel ve toplumsal özelliklerin metne dönüştürülmesi, metin (text) gibi okunması (Uysal ve İçen, 2022) söz konusu olur. Mekâna dair oluşturulan metinselliğin kendisi yani coğrafi olarak ifade edilişi dilin inşası olarak mekânın zihinsel bir konumlandırılmasını ortaya koyar (Kaygalak, 2022). Dil bu sebeple bir kültürün düşüncelerini ve duygularını temsil etme biçimi olarak adlandırılabilir (Okur ve Bilgili, 2021).

2.1.6. Temsil ve Kültürel Coğrafya

1980'lerden beri kültürel coğrafyada temsille ilgili çalışmalar yapılmaktadır fakat 20. yüzyılın sonralarına doğru mekân anlam kazanmaya başlamış ve "mekânsal dönüş ve kültürel dönüş" gibi kavramların ortaya çıkmasıyla birlikte mekânlar sembollerle işaretlerle, imajlarla açıklanan sosyal olguların nasıl üretildiğine ve inşa edildiğine odaklanan yeni bir anlayış tarzıyla okunmaya başlanmıştır (İçen ve Uysal, 2022). Mekânlar artık sadece fiziki olarak değil bireylerin zihinlerinde algılandıkları şekliyle de anlaşılmasına çalışılmıştır (İçen ve Uysal, 2022). Bununla birlikte temsil kavramı kültürel coğrafyada önemli yer edinmeye başlamıştır. Mekân disiplinlerarası bir konudur ve bu sebeple interdisipliner yaklaşımlarla araştırılır, sosyolojik çözümlenmelere ihtiyaç duyar bu yüzden temsil ile yakından ilişkilidir (Kaygalak, 2022; Okur ve Bilgili, 2021). Temsil teorileri kültürel çeşitliliğin yansıtılmasının amaçlanmasıyla coğrafi disipline taşınmıştır (Okur ve Bilgili, 2021). Temsil denilen olgu dil ve söylemler vasıtasıyla bireylerin gerçekliklerinin neler olduğunu anlamak demektir. Elbette bunlar kişiden kişiye değişmektedir (İçen ve Uysal, 2022). Zihnimizde anlamlandırmaya çalıştığımız birçok şeyi temsiller yoluyla açıklarız,

mesela bilgi sahibi olmadığımız objelerin bilgisini daha önce bildiğimiz objenin bilgisiyle bağdaştırırız (İçen ve Uysal, 2022).

Temsil, anlamların ve dilin kültürle etkileşim kurmasını sağlamaktadır, dil yoluyla oluşturulan anlamların üretilmesidir (Hall, 2017). Anlam denilen şey bireyler ve grupların arasında sürekli ve devinim halindedir ve alışverişle yer değiştirir temsil bunu yapabilmeyenin en önemli ögesidir (Hall, 2017). İçen ve Uysal (2022)'ın da söylediği gibi daha önce bilmediğimiz şeyler için, hayal ederken ve iletişim halindeyken bunları başkasına aktarırken zihnimizin içindeki o şeye daha önce yüklenen ve yüklediğimiz anlamlar kadarıyla onu anlatırız (Hall, 2017). Aslında bu ifadeler bizim görsel imajımızın kaynaklarıdır, 'şey'lere dil yoluyla anlam verirken düşündüklerimizle de kavramlara anlam yüklüyoruz (Hall, 2017). Mekânları anlamak için işaretlerin çözümlenmesi gerekir. İşaretler zihnimizin içindedir, içinde bulunduğumuz kültürün oluşturduklarına kavramlarla arasındaki ilişkiyle birlikte temsil etme eylemini gerçekleştirir (Hall, 2017).

Yani bir yerin toplumsal özellikleri o yerdeki, kültürdeki işaretlerin anlaşılmasıyla ve mekânın üzerinde beliren bu işaretlerin çözümlenmesiyle anlaşılır hale gelir. İşaretler, imgeler, semboller, geçmişten günümüze bir şeyler aktarır ve bir şeyler söyler. İşaretler, anlamlarla birlikte neyin nasıl temsil edileceğini anlatır (Ege ve Özgen, 2023; Hall, 2017). Bunlar mekân üzerinde gerçekleşir ve gerçekliklerin ifade edilişidir ve üretimidir (Ege ve Özgen, 2023; İçen ve Uysal, 2022). Kültürel olan birçok şey mekândaki kodları taşımanın yoludur. Mekânın içindekiler yani kodlar, simgeler, temsiller kültürel olan yoluyla aktarılır. Buradaki kodların çözümlenmesi demek nesnelere ve bireyler arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini ve nasıl anlamlar yüklenerek bilgiyi temsil ettiğini ortaya çıkartmak demektir bu şekilde bakıldığında mekân hem fiziki unsurları hem de gündelik pratikleri içerisinde barındırdığı bilinerek incelenmelidir (Ege ve Özgen, 2023).

2.1.7. Mezarlıklar

Kültürel olgular bir toplumun fertleri hakkında oldukça önemli bilgileri içerisinde barındırır. Bu bilgiler her yerde olabileceğinden gördüğümüz her şeye arkasında ne yatıyor algısıyla baktığımızda çok fazla toplumsal dayanağa rastlamaktayız. Bunların içinde mezarlıklar da yer almaktadır çünkü mezarlıklar pek

çok toplumsal veriyi yansıtmaktadır. Statünün, cinsiyet yapılarının, mimarinin, toplumsal yapının oluşturulduğu ve süregelen kültürün sürekli olarak nasıl parçalanıp yenilediği hakkında önemli bilgileri içermektedir. Bu yüzden mezarlıklardaki temsilleri anlamak gündelik hayatın parçası olan pratiklerin mezar taşlarına nasıl yansıdığını ve hatta bu pratiklerin buraya nasıl taşındığını anlamakta ve nasıl devam ettirildiğini betimlemekte oldukça önemli olmaktadır.

Mezarlıklar hayatımızın bir parçasıdır. Bireylerin kaybettikleri yakınlarını anmak için sıklıkla ziyaret ettikleri yerlerdir. Ölümden sonra gerçekleştirilen ritüellerin çoğunun gerçekleştiği mekânlardır. Dualar, yemekler, gömülme adetleri, dini ve kültürel tüm oluşumlar burada gerçekleştirilir. Mezarlıklar, gündelik yaşantımızdaki toplumsal birçok detay ve kodların ölümden sonrasına nasıl yansıdığının buralarda nasıl temsil edildiğinin göstergeleri olan yerlerdir.

Mezarlıkları oluşturan mezarların ortaya çıkışı cesedin hangi uygulamalarla defnedileceğine ya da cesede ne olacağına karar verileceği sırada ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Ölen kişi yakılacak mı? Mumyalanacak mı? Yoksa toprağa mı gömülecek? gibi sorulara dini inanışların ışığında karar verilmiştir. İslamiyet dininde toprağa gömülme bakış açısıyla hareket edilmiştir (Laqueur, 1997). Bu düşüncelerin sonrasında cesedin toprağın altına gömülerek saklandığı çukur kazılarak koyulduğu yere mezar denilmektedir (Kayserili, 2015; Yaman, 2007). Mezarlar bir arada bulduklarında mezarlıkları oluşturur.

Mezarlıklar ölen bireylerin bedenlerinin halk sağlığını korumak ve yaşanan mekândan ayrı olarak saklanması ve muhafaza edilmesi amacıyla oluşmaya başlamıştır (Uslu, 2009). Aslında İslam dininde her türlü mezar şekline karşı olduğu bilirse de cesetlerini vahşi hayvanlardan korumak amacıyla toprağın altına gömme yolunu seçmişlerdir (Laqueur, 1997). Ölümü hatırlatan mezarlıklar önceleri şehrin dışına inşa edilse de şehirlerin büyümesi ve gelişimiyle birlikte şehirlerin içinde kalmaya başlamıştır (Öksüz, 2019). Mezarlıkların şehrin dışına inşa edilme düşüncesi 19. yüzyılın başlarında ölümün bireyselleşmesi ve ölümün hastalık olduğu, hastalık yaydığı fikrinin oluşmasıyla birlikte gelişmiştir (Foucault, 1988). Gündelik hayatın bir parçası olan mezarlıkların dönemsel olarak anlamı farklılaşmıştır şehirlerin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte modernleşmenin de etkisiyle mezarlıklar ruhani ve manevi yönünü kaybederek soyut bir kavram olmaktan çıkıp somutlaşmıştır (Öksüz, 2019). Manevi yönünü kaybeden ve ölüm merkezi olmaktan

çıkıp bireylerin ve ailelerinin dinlenme mekânına dönüşen mezarlıklar bu anlamda bir “öteki şehir” (Foucault, 1988) yani heterotopya anlamı kazanmıştır. Bu anlamda birçok zıtlığı içinde barındıran mezarlıklar çevresiyle uyuşmayan bir görüntüye de sahiptir (Belge ve Siyavuş, 2024).

Mezarlıklar geçmişten günümüze kadar gelen en eski kalıntılardan olup korunduğu takdirde birçok bilginin ulaşılabileceği maddi kültür varlıklarındandır (Kayserili, 2015). Ölenlerin gömüldüğü toplumlarda defin işlemleri, mezar taşları bireylerin kimlik temsillerini iletmeleri açısından da önemlidir (Çetin, 2021). Aynı zamanda mezar taşları da içerisinde bulunduğu toplumun kültürel yapısını gösterir (Boyras, 2007; Yaman, 2007). Mezar taşlarında bulunan simgeleri, bezemeleri, yazıları, sembolleri incelemek bu yüzden önem taşımaktadır. Mezar taşlarının üzerindeki işaretler (grave markers) buldukları bölgelerdeki toplumların kültürünü anlamada oldukça önemlidir (Boulware, 2008).

Mezar taşlarında toplumsal hiyerarşiyi, bedenin öldükten sonraki temsilini ve sınıfsal farklılıkları görmek mümkündür. Bir toplumun kültürel kimliğinin araştırılması bakımından da önemlidir (Kayserili, 2015). Mezar taşlarında derdi, sevgiyi, korkuyu bazen neşeyi ve nüktedan yazıları görmek de mümkündür çünkü bu taşlar o coğrafyadaki bireylerin duygularının aktarımıdır (Eyice, 1966). Mezarlıklar zamanın durduğu herkesin farklı deneyimler yaşadığı mekânlardır bu anlamda zamandan kopukluğu temsil eden mezarlıklar heterotopyanın oluşturduğu bir mekân olarak da görülür (Belge ve Siyavuş, 2024). Mezarlıklar bazı insanlar için tuhaf ve rahatsız edici de görünebilir bu anlamda da heterotopya olma anlamı taşır (Belge ve Siyavuş, 2024).

2.1.8. Mezar Taşları Kültürel Anlamda Neyi Temsil Ediyor?

Mezar taşları ait oldukları coğrafyanın düşünce yapısını, kültürel pratiklerini dolaylı yoldan yansıtır. Bunları anlamak için mezar taşlarının ne ifade ettiğine bakmak gerekir. Mekân kültürün yansımasıdır (Ege ve Özgen, 2023), mezarlıklar da toplumsal olanının yani kültürün mekâna yansımalarının ürünüdür. Toplumsal özellikler o toplumdaki işaretlerin anlaşılmasıyla ve mekânın üzerindeki bu işaretlerin yani anlatılanın çözümlenmesiyle anlaşılır, bu işaretler bize bir “şeyler” söyler sonrasında anlamlar üretilir yani bu işaretlerle birlikte neyin nasıl temsil

edileceği de belirlenmiş olur (İçen ve Uysal, 2022; Ege ve Özgen, 2023). Bu anlamları görebilmek ve çözümlayebilmek için söyleme başvururuz (İçen ve Uysal, 2022). Söylem görünenin arkasındakini aramaktır. “Şey”leri birbirine bağlayan işaretlerin ve inşa edilen kavramların ürettiği temsiller mekânları okuyabilmeyi sağlar. Hall (2017), şeylerin tek başına anlamı olmadığını onu, temsillerle bizim inşa ettiğimizi söyler. Mezar taşlarının üzerindeki simgeler, süslemeler, yazılar da bireylerin onlara yüklediği anlamlar ile var olurlar ve bizim temsil etme biçimimize bağlı olarak şekillenirler. Mezarlıklarda oluşturulan dinsel (gündelik) pratikler toplumsal inşanın oluşumunda etkilidir. Çünkü burada toplumsallığa ait olan bilgilerin, kültürel faktörlerin gündelik hayatın içinde sergilenmesi söz konusudur (Ege ve Özgen, 2023). Gündelik hayatın pratikleri ve inanç sistemleri ile üretilen mekânlar temsil mekânlarını ifade etmektedir (Lefevbre, 2014). Temsil mekânlarında kodlar, simgeler bulunur. Bu mekânlar da bizzat bu araştırmanın konusu olan mezarlıklardaki kodların, simgelerin bulunduğu mezar taşlarında görünür olmaktadır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Mezar, mezar taşları, mezar taşlarının temsil ettikleri hakkında yapılan literatür taraması kitaplardan, makalelerden, yüksek lisans ve doktora tezlerinden araştırılarak yapılmıştır. Alan yazın taraması bölümüne sadece toplumsal cinsiyet ve mezar ilişkisini ele alan çalışmalar eklenmiştir.

Mezarlıklarla ilgili birçok çalışma var fakat bunların birçoğunu Türk-İslam mezar taşları, Osmanlı mezar taşlarının kültürel önemi, peyzaj anlamındaki değeri, yeşil alan potansiyeli, eski tarihi dönem mezarlıkların çözümlenmesi ve motiflerinin anlamları, (Türk mezarları, Selçuklu Mezarları, Osmanlı mezarları vb.) ekolojik anlamda potansiyellerini veya mekânsal planlama yönünden önemi araştıran konular oluşturur. Posof Çevresindeki Mezarlıklar ve Mezar Taşları (Aktemur, 2017), Sürdürülebilir Kentsel Açık-Yeşil Alanlar Olarak Mezarlıklar ve Sunduğu Ekosistem Hizmetleri: Tarihi Seyyid Burhaneddin Mezarlığı-Kayseri (Tırnakçı, 2021), Kastomonu Honsalar Camii Haziresi’nde Bulunan Mezar Taşları (Yeni, 2013), Çevreye Dost Mezarlıklar (Ekolojik Mezarlıklar) Planlama Yaklaşımları ve Dünya Kentlerinden Örnekler (Uslu, 2009), Türk-İslam Mezar Geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı (Çalış, 2023), İstanbul Nekrocoğrafya (Mezarlıklar): Mekânsal Planlama

Yönünden Bir Değerlendirme (Kazel, 2023), Hüvel-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları (Laqueur, 1997) ve Ahlat Mezar Taşları (Karamağaralı, 1992) gibi çalışmalar bunlara örnektir.

2.2.1. Konu ile İlgili Araştırmalar

Cinsiyet önyargılarının mezar işaretlerine yansıyan durumlarını ölçebilmek amacıyla hazırlanan Defin İşlemlerinde Cinsiyet Önyargıları (Gender Biases in Burial Practies) (Perry, 1998) adlı çalışma nicel bir çalışma olup Grand Valley Eyalet Üniversitesinde öğrencilere dağıtılan anketler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma başka bir araştırmanın bulguları üzerinden devam ettirilen bir çalışma olup anketler bir önceki çalışmanın bulgularından yararlanarak düzenlenmiştir. Çalışma bireylerin mezar taşlarındaki cinsiyet eşitsizlikleri hakkındaki farkındalıklarını inceleyerek yaş ve etnik köken bağlamındaki bakış açılarını anlamaya çalışmıştır. Bir önceki çalışmada çekilen mezar taşı ve mezarlık (parselleri) fotoğrafları üzerinden cinsiyet eşitsizliklerinin zamansal olarak nasıl değiştiğine bakılmıştır. Araştırmada 5 durum üzerinden inceleme yapılmış. Bu 5 durum 2 evli çift ile 3 evli çift ve çocuklarının mezarlıklarını içermektedir. Katılımcılara gösterilen 5 durumun ilkinde (1. evli çift) mezar taşlarının aynı büyüklükte olmasının yanı sıra kadının mezar taşında eşinin karısı olmasının belirtildiği “karısı” ifadesi bulunmaktadır (Perry, 1998). İkinci (evli çift) durumda bariz bir şekilde cinsiyet farklılıkları görülen bulgular vardır. Kocasının mezar taşında kutsal kitaptan bir alıntı, ölüm yılı, doğum yılı ve başarıları yer alırken kadının mezar taşında eşinin “karısı” olmak, ve ölüm-doğum tarihi dışında hiçbir bilgi görülmemiştir (Perry, 1998). Ayrıca karısının mezar taşı kocasınınkinden daha küçükmüş. Üçüncü (evli çift ve çocuk) durum cinsiyet ayrımcılığının en fazla olduğu mezar taşı olarak görülmüştür (Perry, 1998). Kadının mezar taşında “karısı” olmak dışında ölüm ve doğum tarihi de dahil hiçbir bilginin yer almadığı görülmüş hatta çocukları da sadece baba soyu üzerinden tanımlanmıştır (Perry, 1998). Kocasının mezar taşında başarıları yazarken mezar taşı yüksekliği ve mezarın genişliğinin karısının mezar taşından büyük olduğu görülmüş. Dördüncü (evli çift ve çocuk) durumunda ise cinsiyet farklılıklarının bulunmadığı taşlar varken beşinci (evli çift ve çocuk) ve son durumda kadının lehine cinsiyet farklılıklarının olduğu fotoğraflar katılımcılara gösterilmiş: Kutsal kitaptan alıntılar ve başarıları,

mezar taşlarının büyüklüğünün aynı olması ve çocuklarının hem anne soyu hem de baba soyu ile temsil edilmesi gibi (Perry, 1998). Fotoğraflardaki mezar taşı ve mezarlık bilgileri bu şekildedir ve burada önemli olan katılımcıların gösterilen fotoğraflardaki cinsiyet eşitsizliklerini fark edip etmeyecekleridir. Perry araştırmanın örneklemini oluşturan A, B ve C örneklemlerinden A (18-21 yaş) grubunun daha farkındalık sahibi olduğunu ve C grubunun (25 yaş üstü katılımcılar) bu farklılıkları göremeyeceğini öngörmüştür fakat durum tam tersi olmuştur. Ayrıca etnik köken olarak bakıldığında Afro-Amerikan ve Kafkas katılımcıların arasındaki fark da göz önüne çıkmış, Afro-Amerikan erkeklerin Kafkas erkeklere göre daha fazla farkındalık sahibi oldukları; Afro-Amerikan kadınların ise bu durumun tam tersi Kafkas kadınlara göre daha düşük farkındalık geliştirdikleri görülmüştür bu da onların cinsiyet farklılıklarını görmeye aşına olmadıklarını göstermektedir (Perry, 1998).

Ölüm Sonrası Cinsiyet Ayrımcılığında Değişiklikler: Mezarlıktan Kanıtlar (Changes in Gender Discrimination After Death: Evidence From a Cemetery) çalışmasında New York'taki bir mezarlıkta mezar taşı bilgilerini cinsiyet ayrımcılığı teorisi üzerinden incelemiştir. Abel'e göre mezar taşlarında görülen anlamlı durumlar şunlardır: Kadınlardaki soyadı kullanımını (kızlık soyadının varlığı-yokluğu) ve aile içi ilişkilerinin (eşi, kızı) belirtilme durumu (Abel, 2008-2009). Abel, bu durumların çok fazla karşılaşılan şeyler olduğunu belirtmektedir (Abel, 2008-2009). Çalışmayı yaparken incelenen literatürde genellikle ölümle ilgili çalışmaların ölüm ilanları hakkındaki çalışmalar olduğunu görmüştür bu bağlamda yapılan çalışmalarda ölüm ilanlarında kadınların daha az yer aldığını ve erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla fotoğrafla ölüm ilanlarında yer edindiğini belirtmiştir (Abel, 2008-2009). Abel (2008-2009), bu çalışmaların eksik olduğunu ölüm ilanlarının kısa dönemli olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple ölüm ilanlarındansa mezar taşlarının incelenmesinin mezarlıklardaki küçük toplulukların arasında pek çok kişinin verisine ulaşılmasından dolayı daha avantajlı olduğu kanısına varmıştır. Bu çalışmada da aynı ölüm ilanlarında olduğu gibi mezar taşlarının incelenmesi sonrasında erkek egemen üstünlüğünün izlerinin görüldüğü aile içi ilişkileri ve kadınların tanımlanma biçimlerinin bunu kanıtlar nitelikte olduğu görülmüştür; Hillsrest Mezarlığında toplanan veriler Anna M Cady tarafından fotoğraflanıp not edilmiştir (Abel, 2008-2009). Veriler araştırmanın amacına uygun olacak şekilde evli kadınların soyadı, adı,

ölüm yılı, aile içi ilişkileri, medeni durumu ve kızlık soyadlarının yer alıp almamalarına göre kategorilendirilmiştir (Abel, 2008-2009). Verilerin analizi sonucunda kadın ve erkek mezar taşları arasında önemli farklılıklar görülmüştür. Bu anlamda erkeklerde soyun sıkça tekrarlanması yanında kadınların medeni halinin mezar taşlarında sıkça tekrarlanması dikkat çekmiştir (Abel, 2008-2009). Medeni hali tespit edilen 1421 kadın mezar taşının 883 tanesinde iyelik eki (karısı, eşi gibi) kullanımı bulunmuştur (Abel, 2008-2009). Bu araştırmada farklı olarak çocuklar da analize dahil edilmiştir ve ilgi çekici bir sonuç bulunmuştur: 2 yaşından küçük ölen 100 kız çocuğundan sadece 19'unun soyadı varken oğlan çocuklarından 180'inin 75'inde soyadına rastlanmıştır (Abel, 2008-2009). Kadınların iyelik eki kullanımının fazla olmasının yanında erkeklerde bu durum diğer araştırmalarda pek rastlanmayan şekilde 7 erkeğin mezar taşında "kocasısı" şeklinde belirtilmiş mezar taşı ifadeleri de bulunmuştur. Abel (2008-2009) mezar taşlarında erkeklerin lehine güçlü bir cinsiyet yanlılığının olduğunu görmüştür.

Kültürel anlamda çok fazla çeşitlilik olduğu ve birçok etnisiteye ev sahipliği yaptığı düşünülen Şanlıurfa'da yapılan Bediüzzaman Mezarlığında Ölüm: Toplumsal/Kültürel Görünümler (Altuntek ve Erdal, 2014) adlı araştırma için 2008-2010 yılları arasında kent ve ilçelerdeki mezarlıklar 5 kez ziyaret edilmiş, mezarlık etnografyası yapılmış ve baba soylu yapının yeri, yazıt geleneğinin ayırıcı özellikleri (Altuntek ve Erdal, 2014) ve çocuk mezarlarının buradaki anlamının ne olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Burada rastgele örneklem yöntemi ile mezarlıktan alınan nitel veriler (yazıtlar, bezemeler) ile birlikte 729 mezarlık seçilmiş ve sadece Cumhuriyet dönemi ve harfleriyle yazılmış mezarlıklar incelemeye alınmış. Bireylere ait veriler toplanarak bu verilerin mezarlıktaki taşlarda rastlanma sıklığı incelenmiş bunlar yapılırken hiçbir etnik ve aşiret mezarlığı ayrımı yapılmamış. İncelenen fotoğrafların yanında görüşmeler ve gözlemler yapılmış. Kişisel bilgiler (cinsiyet, unvanlar, yaş ve hangi sıklıkla rastlandığı verileri) ve fotoğraflarla birlikte araştırma hem nitel hem nicel verilerle birlikte analiz edilip yorumlanmıştır. Bu araştırma toplumsal anlamda statünün (unvanların), toplumsal cinsiyetin (kadının adı ve aile mezarlıklarındaki erkek ve kadın farklılığı), toplumsal belleğin, toplumda ölümün, kazaların nasıl algılandığının anlaşılması anlamında önemli bir yer edinmiştir. Özellikle kadın ve erkeklerin ölüm sonrasında bile mezarlıklarda nasıl farklılaştırıldığını, cinsiyet ayrımcılıklarının ne gibi sergilendiğini açıkça ortaya

sermiştir. Örneğin kadınların diğer araştırmalarda olduğu gibi kocasının eşi olmakta, babasının kızı olmakta ya da baba soyuyla tanıtılmakta, kadın mezarlıklarında daha çok nahifliği ön plana çıkaran çiçek bezemelerinin (ki bu araştırmada başka yöredekilerle kıyaslandığında kadınlarda daha fazla olduğu görülmüştür) olup erkek mezar taşlarında silah vb. öğelerin olmasıyla, kadınların ölüm nedenlerinin belirtilmemesi ve erkeklerin daha önemli görülmesinden dolayı ölüm nedenlerinin belirtilmesine rastlana birçok bulguyla (Altuntek ve Erdal, 2014) birlikte bu araştırma mezarlıklardaki toplumsal yapıyı, kadının adını, cinsiyet ayrımcılıklarını açıkça betimleyerek ortaya koymuştur.

Mezarlıklarda sadece kadın imgesi üzerinden yapılan bir çalışmaya da rastlanmıştır. Kayseri Mezar Taşlarında Kadın İmgesi adlı çalışmada Arslan (2010), mezar taşlarının üzerindeki anlamların ne ifade ettiğini ve kadın-erkek mezar taşlarının arasındaki farkları ele alarak Kayseri ilinin merkezindeki ve Kayseri'ye bağlı köylerdeki Osmanlı'dan kalan mezar taşlarındaki kadın imgelerini incelemiştir. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde halkın sanat eseri olan köylerdeki mezar taşları incelenirken ikinci bölümde 18. 19. 20. yüzyıldaki "*başkent üslubu*" (Arslan, 2010) ile yapılan İstanbul'daki mezarlıklarla benzerlik gösteren Osmanlı mezar taşları incelenmiştir. İkisinin arasında ilgi çekici farklılıklara rastlanmıştır. Kadın ve erkek mezar taşları arasındaki farklar da apaçık ortaya çıkarılmış. Erkek mezarlarında gücü, hikmeti, kudreti temsil eden Mühr-ü Süleyman imgesine rastlanırken kadın mezar taşlarında nahifliği anımsatan çiçek motiflerinin olduğu görülmüştür (Arslan, 2010). Köy mezarlıklarında bulunan halkın ürünü olarak ifade edilen mezar taşlarında bu ayrıma rastlanırken başkent mezar taşlarına benzerlik gösteren mezarlıklarda erkek mezar taşlarında da çiçek motiflerine rastlanmıştır. Fiziksel olarak da kadın ve erkek mezarlıklarında boyut farkının görüldüğü mezar taşları, köy mezarlıklarında, halkın sanat eseri olarak ifade edilen mezar taşlarındadır. Önemli sayılacak tespitlerden biri de mezar taşlarının üzerindeki kadınlar ile özdeşleştirilmiş mutfak eşyası işlemlerinin varlığıdır (Arslan, 2010). Sonuç olarak gündelik hayatta temsil edilen şeylerin mezar taşlarında da imgelerle devam ettirildiği görülmüştür.

Yazıcı'nın (2014) Ahiret Kültürü adlı makalesinde mezarlıkların sadece buldukları alanda öylece durmadıklarını aynı zamanda toplumun ve bireylerinin edebi ve sanatsal hallerini mekâna yansıtmalarının temsili olarak görmüştür.

Araştırmaya konu olan Ünye'nin Elmalık ve Türbe (Tepe) Mezarlıklarındaki mezar taşlarını incelemiş mezar taşlarındaki simgelerin, motiflerin, yazıların duygu ve inanç yönünden nasıl yansıtıldığını anlamaya çalışmıştır, eski (Osmanlı) ve yeni dönemdeki mezar taşları arasındaki farklarla birlikte sunmuştur. Araştırmada verilen bilgiler yer yer mezar taşı fotoğraflarıyla desteklenmiştir. Genel hatlarıyla mezar taşlarındaki yazıların iç yüzünü görmek isteyen bu çalışmada simgelerin, motiflerin, süslemelerin ve bazı Arapça kelimelerin ne anlam ifade ettiği üzerinde durulmuş ve yazılar yorumlanmıştır. Kısaca bu araştırma mezar taşlarındaki ifadelerin duygu ve inanç yönünden ifade ettiği şeyleri anlamak üzerine yapılmıştır.

Çetin'in (2021) Mezar Taşlarının Kimlik Temsili: Sakarya Erenler Mezarlığı adlı çalışmasında adından anlaşılacağı üzere evrenini Sakarya'daki Erenler Mezarlığı oluştururken örneklemini ise Erenler Mezarlığındaki Osmanlı'dan kalan ve Cumhuriyet dönemine ait mezar taşlarının oluşturduğu söylenebilir. Bu çalışma bireylerin yaşarken temsil ettiği şeylerin öldükten sonra da mezar taşlarında simgelerle, işaretlerle sembollerle devam ettirildiğini ve temsil edildiğini belirtmektedir (Çetin, 2011). Mezar taşlarının kültürün bir unsuru olup bir kimliği yansıttıklarını kabul edip inşa edilen yerler olduğundan bahsedilmektedir. Mezarlıkta bulunan mezar taşlarındaki süslemelerin dönemselsel olarak değiştiği belirtilmektedir (Çetin, 2021). Çalışmaya göre değişiklikler, dinsel, mekânsal, zamansal ve kültürel olarak değişmektedir. Mezarlıkların kültürel ve dini değerlere göre inşa edildiğini (Çetin, 2021) belirten çalışmada bireylerin yaşarken temsil ettiği kimliğin öldükten sonra nasıl gömüleceğinden tutun da mezar taşında neler olacağına kadar etkili olduğu belirtilmiştir. Özellikle mezar taşlarının görsel olarak görülen kısımlarının yani mezar taşlarının *"hem bireyin kimliğini hem de toplumun kimliğini yansıtacak şekilde"* (Çetin, 2021; 381) inşa edildiğine dikkat çekerek araştırmanın çalışma sahasının da bu verileri vereceği söylenmektedir. Çetin (2021), incelenen mezar taşlarında kadın ve erkek mezar taşlarında keskin bir ayrımın olduğunu görmüştür. Örneğin Çetin'in (2021) çalışmasında rastladığı örneklerden bazıları şunlardır: Kadın mezar taşlarında, kadın olduğunun anlaşılması için "hotoz motifi"nin kullanılması, erkek olduğunun anlaşılması için de erkeğin statüsünü, mesleğini ya da herhangi bir tarikata üye olup olmadığını belirtecek şekilde sembollerin görüldüğü bulgular vardır (Çetin, 2021). Kadın mezar taşlarında diğer çalışmalarda görüldüğü gibi çiçek, küpe, gerdanlık gibi sembollerin görülmesi de toplumdaki kadın ve erkek kimliklerinin mezar taşlarına

nasıl yansıdığına güzel bir örneği olarak görülmüştür. Mezarlığın incelenmesi sonucunda mezar taşlarının üzerindeki sarık, fes, çiçek sembolleriyle mezarda yatan kişinin cinsiyeti, yaşadığı dönem ya da hangi dine mensup olduğu gibi bilgilere ulaşılmıştır (Çetin, 2021).

Ölüm Mekânından Hayata Bakış: Siirt Kent Mezarlıkları Üzerinden Sınıf, İktidarı ve Toplumsal Cinsiyeti Anlamak (Öksüz, 2019) adlı çalışmada en başta mekânın bir inşa olduğu vurgulanmıştır. Çalışma toplumsallaşmanın ve kültürün yeniden üretilip parçalandığını varsayarak yaşarken temsil edilen kimlik, statü, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi kavramların ölüm sonrasında mezarlıklarda da aynı şekilde temsil edildiğini iddia etmektedir. Çalışma Siirt'teki Şeyh Musa, Şeyh Süleyman, Devğa ve Zeyye olmak üzere 4 farklı mezarlıkta gerçekleştirilen görüşmelere, gözlemlere dayanmaktadır. Mezarlıklar üzerinden sınıfsallığı, iktidarı toplumsal cinsiyet ve bunun yanında şehitlik, bebek mezarlıkları gibi konuları da ele alan çalışmada mezarlıkların öncesinde ruhani bir yönünden dolayı soyut sonrasında modernleşmeyle birlikte somut bir anlam kazanarak inceleme konusu olduğunu ve mezarlık mekânında inşa edilen gündelik pratiklerin iktidar ilişkileri tarafından üretildiğini ve desteklendiğini belirtmektedir (Öksüz, 2019). Sınıf, toplumsal cinsiyet kavramlarının mezarlıkların konumundan, mezar taşlarının şeklinden, cenaze sırasında ya da sonrasında yapılan ritüellerden, mezar taşlarının üzerindeki yazılardan anlaşılacağını ifade etmiştir. Gündelik hayatta sıradan gördüğümüz birçok pratiğin mezarlıklarda üretildiğini ve burada yeniden üretilip parçalandığını da ifade etmektedir (Öksüz, 2019).

Mardin Bezemeli Kadın Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme (Bodakçi, 2022) adlı araştırma makalesinin giriş kısmında 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına ait olan 6 adet kadın mezarının seçilerek sanat tarihi disipliniyle inceleneceğine dair bilgilere yer verilmiştir. Ele alınan kadın mezar taşları şahideli, pehle taşlı ve sandukalı olacak şekilde 3 grupta incelenmeye uygun görülmüştür (Bodakçi, 2022). Bunlar üzerinden yapılan incelemelerde bezemelere ve verilen bilgilere bakılmıştır. İncelenen mezar taşlarında kadınlara ait sadece ölüm tarihlerinin varlığı tespit edilmiştir bu anlamda incelenen şahidelerde (ölen kişinin cinsiyetinin, toplumsal statüsünün, hangi mesleği yaptığı gibi bilgilerin ulaşıldığı taşlar) kadınların mezarlıklarında erkeklerin mezarlıklarına göre daha az bilgi ve betimleme olduğu görülmüştür (Bodakçi, 2022). Bir mezar taşında başlık var ise cinsiyet belirlemek

amacıyla kullandığı belirlenen araştırmada kadınlar için “leçke” ve “kofi” adı verilen başlıkların kullandığı belirlenmiştir fakat bu durum 20. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde başlıktan çok kadınları temsil eden figürlere (gerdanlık, taraf, terlik, kolye, kemer tokası vb.) yer verilmeye başlanarak evrilmeye başlandığı belirtilmiştir. Mardin mezar taşlarında bu durum örgülü saç, tarak, ayna gibi figürlerle kendini göstermiştir (Bodakçi, 2022).

Meslek Temsillerinin Türk Sineması ve Mezar Taşlarına Yansımaları Hakkında Analitik Bir İnceleme (1950)-1990) adlı çalışmada Akdağ (2022), Türk sineması ve mezar taşlarının ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın evrenini Aydın, İzmir, Muğla ve İstanbul/Bağcılardaki mezarlıklar oluşturmaktadır ve bu bağlamda buradaki 70 mezar incelenmiştir. Bu çalışma mezar taşlarının bulunduğu coğrafyaya göre değişebileceğini, mezar taşındaki cinsiyet değişikçe taştaki yazıların nasıl değiştiğini, kaybolmaya yüz tutmuş ya da şu an olmayan mesleklerin mezar taşlarında nasıl yer ettiğini, mezar taşlarında hangi mesleğin adının sıkça belirtildiği gibi birçok tahlile yer verilmiştir (Akdağ, 2022). Film ve mezar taşlarının birbiri ile bütünleştirilip yorumlanması farklı bir bakış açısı sunmuştur. Örneğin mezar taşlarında meslekleri belirtilen çoğu bireyin erkek olduğunu, kadınların mezar taşlarında “anne” olarak imgelemesini, soy tanımlamanın erkek temelli olması (Mustafa kızı gibi) ya da “kocasının eşi (a kişinin eşi)” şeklinde ifade edilmesi mezar taşlarında da toplumsal cinsiyet temsillerini görmenin mümkün olması (Akdağ, 2022) gibi bulgular mevcuttur. Meslek temsillerinin ise toplumda önem arz eden ve saygı duyulan profillerinin mezar taşlarında da devamlılık gösterdiği görülmüştür. Mesela Türk sinemasında müteahhitlik olumsuz bir algıya sahiptir (Akdağ, 2022) bunun karşılığında mezar taşlarında en az yer alan meslek olarak görülmüştür. Bunun tam tersi olarak da öğretmenlik, kamu görevlisi gibi mesleklerin filmlerde de mezar taşlarında da ön plana çıktığı görülmektedir ve mezar taşlarında da bu temsillere sıklıkla rastlanmıştır (Akdağ, 2022).

2.2.2 Saha İle İlgili Araştırmalar

Saha ile ilgili taranan araştırmaların çok az olduğu görülmüştür.

Bayrak’ın (2019) Peyzaj Planlama ve Tasarım İlkeleri Açısından Bursa Kent Hamitler Mezarlığı Değerlendirilmesi çalışmasında mezarlığın fiziki ve beşeri

yönleri tartışılıp olması gerekenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Mezarlığa gelen ziyaretçilere “peyzaj planlama ve tasarıma yönelik beklentilerini” (Bayrak, 2019: 13) sorgulayacak şekilde anket yapılmıştır. Anketler SPSS 20 programı ile analiz edilip literatürle birlikte değerlendirilmiştir. Mezarlığın genel olarak sahip olduğu özellikler üzerinde durulmuş ve giderilmesi gereken sorunlar ortaya çıkarılmış ve çözümler önerilmiştir. Mezarlığın ziyarete gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamaması ve gerekli donatıların yeterli miktarda olmadığı ve düzensizliğinden bahsedilmiştir. Mezarlığın otoparkının olmaması, aydınlatma donatılarının azlığı ve defin alanlarının çarpık bir şekilde düzensiz halde planlanması en büyük sorunlardan sayılmıştır (Bayrak, 2019). Mezarlığın genel olarak düzensizliği belli standartlara uymadığı, çöp toplama ve yabancı otları temizle konusunda geri kaldığı belirtilmiştir (Bayrak, 2019). Özel günlerde trafik sorunun olması ve yolların bozukluğu sorunlar arasında yer almıştır, güvenlik önlemlerinin yetersiz olması da önemli problemlerdendir (Bayrak, 2019). Özellikle yaz aylarında ziyaretlerin içme suyu ihtiyacının sorun olduğu ve temel ihtiyaçların mezarlıkta geçirilen süre boyunca giderilemediğine değinilmiştir. Bu bulgular sonucunda iyileştirmeler için öneriler sunulmuştur. Önerilere uyulması durumunda kalite standartlarının yükseleceği belirtilmiştir.

İlgili literatür tarandığında görülmüştür ki mezar taşları ve mezarlıklar genel olarak sanat tarihi, İslam tarihi, Osmanlı mezar taşları ya da yeşil alan olma durumları, alt yapı sorunları gibi konular üzerinden incelenmiştir. Gündelik hayat pratikleri ve mezar taşı ilişkilerinin incelenmesi hakkındaki çalışmalar da yeni yeni yapılmaya başlanmıştır. Birçok çalışma mezar taşlarının tahlilini yapmış içerik okumuş ve teorik tartışma sunmuştur. Mezar taşları sanatçılar için ortaya çıkan eser, tarihçiler için okunacak ve çevrilecek kitabeler, edebiyatçılar için söz sanatının anlaşılması (Açıkgözoğlu, 2009) olabilmektedir. Bu çalışmada ise bu anlamda mezar taşları toplumsal cinsiyet bağlamında temsil kavramı üzerinden incelenmiştir. 1980’lerde temsil önemli görülmeye başlanmıştır. Günümüze gelindiğinde de kültürel coğrafya ve temsil ilişkilendirmeleri hakkında çalışmalar varlığını arttırarak göstermeye devam ettirmektedir. Bu çalışmada bu anlamda temsil üzerine çalışılan konular hakkında yeni eğilimleri takip eden bir çalışmadır. Mezar taşı incelemelerinde teorik anlamda incelemeler mevcuttur. Bu çalışma sözü edilen açıklamaların bir saha araştırması örneğini oluşturması bakımından önemlidir.

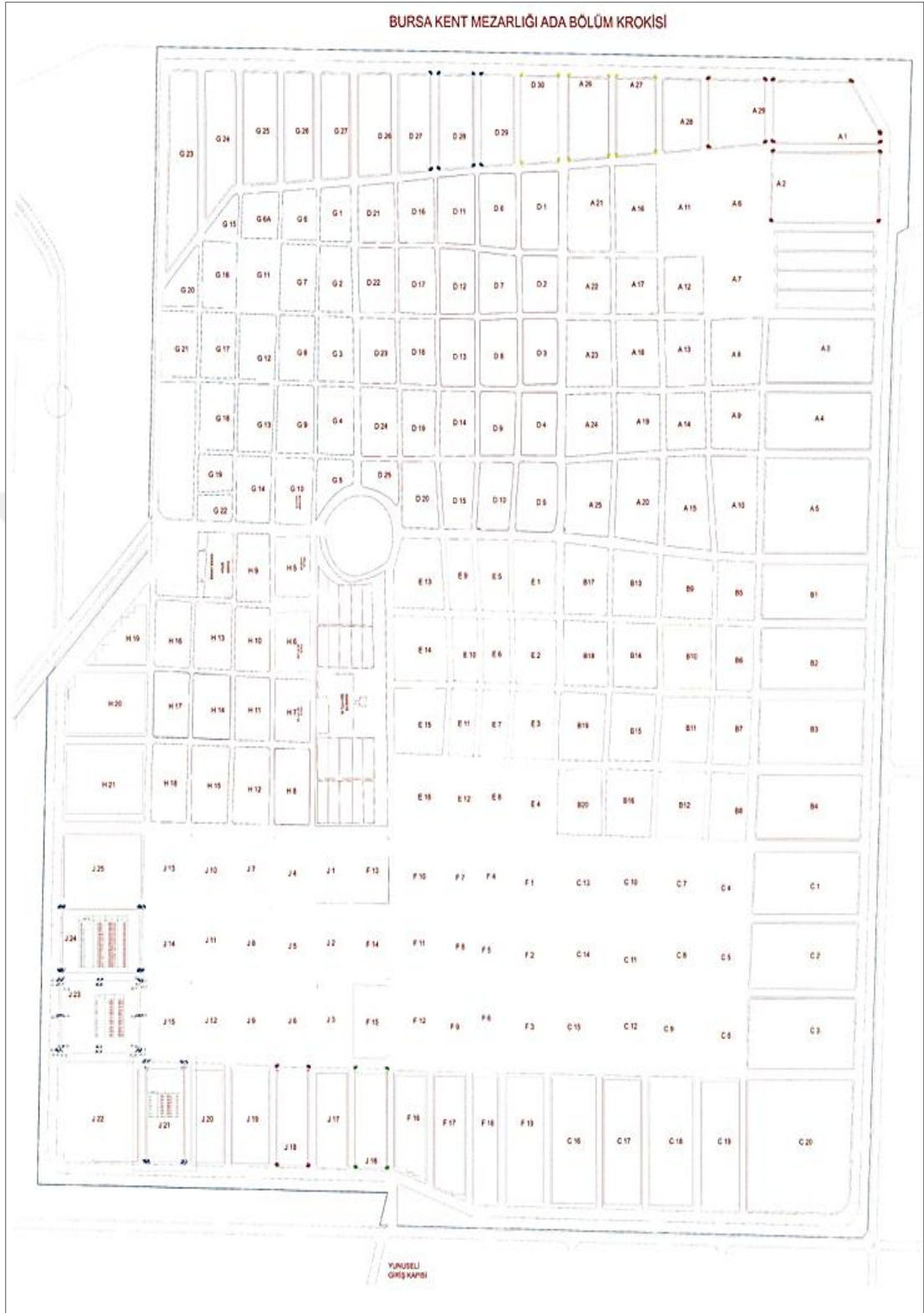
3. YÖNTEM

3.1 Evren Örneklem

Bu çalışmanın araştırma sahasını oluşturan Bursa Kent (Hamitler) Mezarlığı 1990'lı yıllardan beri defin işlemlerinin gerçekleştiği ve farklı kültürden insanların gömüldüğü bir mezarlıktır. Hamitler mezarlığının kültürel anlamdaki çeşitliliği sebebiyle araştırması sahası olarak burası seçilmiştir. Ayrıca diğer mezarlıklara nazaran daha büyük olması, şehir merkezine yakın ve ulaşımın kolay olması ve defin işlemlerinin (Sıralı defin işlemleri bu araştırmaya başlandığında bitmiştir fakat defin işlemleri adaların boş kalan yerlerine kazılarak devam etmektedir) artık bitmesi sebebiyle tercih edilmiştir. Dini fark etmeksizin kişilerin buraya gömülmesi mümkündür. Gayrimüslimlere ait özel bir ada bulunmaktadır.

Bursa Kent (Hamitler) Mezarlığındaki 201 ada içerisinde bazı adalar araştırmanın amacı doğrultusunda kapsam dışında tutularak gelişigüzel örneklem yöntemi ile 9 ada seçilmiştir. 9 ada içerisindeki 4967 mezar taşı arasından amaçlı örneklem yöntemi ile seçilen 743 mezar taşı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Seçilen adalar şunlar: C10, D24, D10, B2, B16, D15, E14, D25, D20.

Aşağıda bu adaların yer aldığı kroki yer almaktadır:

Şekil 1. Bursa Kent Mezarlığı Ada Bölüm Krokisi

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemleri benimsenmiştir ve veri toplama çalışmaları bu yönde gerçekteşmiştir. Bu araştırma için etik kurul onayı Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 28.02.2025 tarihli ve 2025/02-24 sayılı toplantısında alınmıştır. Araştırmanın verilerini Bursa Mezarlık Şube Müdürlüğü ve mezarlık sorumlusu ile enformel görüşmeler, seçilen adalardaki mezarlıkların ve mezar taşlarının tek tek incelenerek notlar alınması, araştırma kapsamında anlamlı olanların fotoğraflanması oluşturmaktadır. Bu veriler tematik analiz ile analiz edildikten sonra ayırt edilen temalar teori ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Mezar taşlarındaki bulgular fotoğrafla paylaşılması halinde flu, yazı ile paylaşılması halinde ise kodlanarak verilmiştir. İsimlerinin erkek mi kadın mı olduğunun anlaşılmadığı mezar taşları araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır. İsimlerin ve soyadların verilmesi açık bir Şekilde kişiye belirttiğinden bireylerin kimliğini açıkça belirtmeyecek Şekilde sadece baba soyunun ve kocası ile temsil edilen kadınların olduğu verilerde "baba soyu" ve koca adı açık verilip isimler K ve E Şeklinde kodlanmıştır. K; kadın, E; erkek bireyleri temsil etmektedir. Soyadları da S Şeklinde verilmiştir. Kadınlarda bekarlık soyadı yer alıyorsa da S1 Şeklinde kodlanmıştır. İki isimli olanlar için 2. isme "... " denilmiştir. Lakap var ise direkt "lakap" yazılarak bırakılmıştır.

3.3. Veri Toplama Süreci

Mezarlığa veri toplamak için gitmeden önce Bursa Mezarlık Şube Müdürlüğünde müdür ile ve daha sonra mezarlıktaki idari binada da mezarlık sorumlusu ile enformel görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşme aşağıdaki sorular çerçevesinde gerçekteştirilmiştir.

1. Mezarlık kaç yılında faaliyete geçti?
2. Mezarlıktaki adalar neye göre ayrılıyor?
3. Mezarlıkta kaç ada var? Hangi harfe kadar ada var? Harfler neye göre ayrılıyor?
4. Mezarlıktaki adalarda yer alan mezarlardan en eski tarihli olan hangisi?
5. Mezarlıkta herhangi bir zenginlik belirten ögeler var mı?
6. Para ile istenilen yere gömülmek mümkün mü?
7. Yeni yerler neye göre açılıyor veya satılıyor/tapulanıyor?

8. Mezarın yol kenarında ya da ortada olması kişiler için bir kriter mi?

Yapılan görüşmeler neticesinde Bursa Kent Mezarlığında ada seçimi için sahaya çıkılmıştır. Mezarlıkta ada ve örneklem belirlenmesi amacıyla kent mezarlığının krokisi istenmiştir ve bu krokiye göre mezarlığa gidilmiştir.

Bursa Kent (Hamitler) Mezarlığındaki adaların uygunluğunun seçilebilmesi için öncelikle pilot gözlemler gerçekleştirilmiştir. Bu gözlemin amacı araştırma sahasındaki adaların hangisinin ya da hangilerinin araştırmanın konusuna dahil olması gerektiğini anlamak olmuştur. Bahsi geçen adalar tek tek incelenmiştir. Bebek mezarlıkları (Mezarlık sorumlusundan alınan bilgilere göre: B12, E9, A28, A11, D3, C7) ve sadece aile mezarlıklarını (G, H, J ve F adalarının birçoğu) oluşturan adalar araştırma için uygun bulunmamıştır. Tek gömülmelerin olduğu adaların içindeki aile mezarlıkları özel ada içinde sayılmadığından örnekleme dahil edilmiştir. Tamamen yeni gömülmelerin devam ettiği adalar da araştırmaya dahil edilmemiştir. C ve B adalarında yeni gömülmeler gerçekleşmektedir fakat gömülmelerin bittiği mezar taşlarının yapıldığı C ve B adalarından veri toplanmıştır çünkü C ve B adalarının tamamı yeni gömülmelere ait değildir ve eski gömülmeler mevcuttur ve incelenecek mezar taşlarına rastlanmıştır. Aynı şekilde şehitlikler ve gaziliklerin (G10, H5, H6, H7) olduğu adalar da araştırma kapsamının dışında tutulmuştur.

Bu pilot gözlemin ardından 2. pilot gözlem için gelindiğinde B ve F adalarına da bakılmıştır fakat F adalarının çoğu özel aile mezarlıkları kapsamında olduğundan araştırma kapsamının dışında tutulmuştur. B adalarında ise yeni gömülme ve mezar taşı olmayan adaların çalışmanın dışında olduğuna karar verilmiştir. Bu gözlemlerin sonucunda Bursa Kent Mezarlığındaki 201 ada içinden araştırma amacına uygun olmayan adalar dışarıda bırakılarak gelişigüzel örneklem yöntemi ile adaların seçilmesine karar verilmiştir. Seçilen adalar mezarlık sorumlusunun eşliğinde mezarlık bilgi sisteminden bakılarak adadaki mezarlık sayıları alınarak toplam incelenecek mezar sayısı öğrenilmiştir. 1 hafta boyunca da mezarlıkta seçilen adalardaki mezar taşlarının fotoğrafları çekilmiş, notlar alınmıştır.

3.4. Veri Analiz Yöntemi

Verilerin analiz edilmesinde nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde tematik analiz kullanılmıştır. Saha araştırması sırasında seçilen adalarda çekilen örneklem fotoğrafları tek tek incelenip kodlar üzerinden temalar oluşturulmuştur. Temalarda anlamlandırma yapılan kavramlar açıklanmış ve örnekler verilip mezarlıkta çekilen fotoğraflarla desteklenmiştir.

Tematik analizi seçmemin sebebi metinlerin arkasındaki örtük anlamları görmektir. Nitel araştırmanın derinlemesine inceleme yapabilme fırsatından yararlanarak kodlardan (temsillerden) faydalanılmıştır. *“Çünkü kod sıklıkla, dil temelli ya da görsel bir veriyi betimlemek amacıyla sembolik olarak kullanılan özetleyici, çarpıcı, özü yansıtan ve/veya çağrışımsal nitelikteki bir sözcük ya da kısa bir ifade olarak tanımlanabilir”* (Saldana, 2019: 4). Tematik analizde oluşturulan kodlar üzerinden söz konusu verilere karşılık gelen bilgiler üzerinden yorumlamalar yapılmaktadır (Yavuz ve Hınız, 2023). Tematik analiz görme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır ve görünenin arkasındakileri anlamada yol göstericidir (Toker, 2022). Tematik analizde veri kodları sistematik olarak tanımlanır ve temalar ayırt edilir ve bu sayede arkasındaki anlamları görmek amaçlanmaktadır (Yavuz ve Hınız, 2023).

Bu anlamda (toplumsal) kodların oluşturduğu (mekânsal) temsilleri okumak önemlidir çünkü temsiller yaşamın gerçekliğini ifade eder. Mezar taşlarındaki yazılar, motifler de belirli kodları temsil eder. Bunların arkasındaki anlamları okuyup yorumlamak mezar taşlarında inşa edilen toplumsal cinsiyet rollerini, kimlikli bedenleri görmeyi sağlar.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Mezar taşlarında gündelik hayata ilişkin temsilleri görmek mümkündür. Toplumsal yaşamda gördüğümüz birçok kültürel izi, toplumsal normu mezar taşlarında görmekteyiz. Mezar taşlarındaki yazılar, süslemeler, mezar taşının şekli ve yeri gibi durumlardan yola çıkarak toplumsal cinsiyet ve mezar ilişkisi hakkında analiz yapılabilmesi mümkün olmuştur. Bu faktörler etrafında incelenen bulgular temalara ayrılmıştır. Toplumsal cinsiyet bağlamında 14 tema ayırt edilmiştir. Ayrıca toplumsal cinsiyet bağlamında herhangi bir bulgunun ayırt edilmediği sınıf ve demografi bağlamında da 2 adet tema açıklanmıştır. Mezar taşlarında bulunan işaretlere göre ortaya çıkan temalar 2 farklı gruba ayrılmıştır. Toplumsal cinsiyet bağlamında; *Baba Soyu ile Temsil, Kendi Kendine Görünür Olamamak, Bekarlık Soyadı, Yemeni/Tespah/Havlu, Meslek Temsili, Hacılık Statüsü, Canım Annem Nahifliği, Anne Soyu ile Temsil, Kahraman Baba/Çileli Anne, Takım, İkinci Ad/Lakap, Merhume/Merhum, Motif/İşleme Servi Ağacı ve Kabir Bitkisi* ve toplumsal cinsiyet anlamı taşımayan Sınıf ve Demografi bağlamında; *Memleket* ve *Sınıfsallık* olmak üzere 16 tanedir.

4.1. Toplumsal Cinsiyet Bağlamındaki Bulgular

4.1.1. Baba Soyu ile Temsil

Mezar taşlarında baba soyuyla, baba adıyla temsil edilen ve belirtilen toplam kişi sayısı 190'dır. 190 belirtecin 99'u erkek, 91'i kadındır.

Kadınlar ve erkekler mezar taşlarında baba soyuyla tanımlanmıştır. Baba soyunun köyü, baba soyunun adı hatta baba soyunun lakabı, mesleği gibi tanımların da bu tanımlamalarda yer aldığı görülmüştür. Baba soyluluk ataerki aile yapısının temel göstergelerinden biridir. Ataerki feminist literatürde erkek egemenliğine dayandırılmaktadır. Kadın bedeninin, erkeğin hakimiyeti altında olduğunu ve bu hakimiyetin yarattığı kadın-erkek ilişkilerinin yapısını ifade etmektedir (Yaman,

2012). Ataerkil düşünce gündelik hayat pratiklerimizi etkilemektedir ve yeniden üretmektedir. Ataerkil aile yapısı, “baba ailesi” şeklinde bilinen babanın “önder” olduğu ve ancak aile fertlerinin katılımcı olarak konumlandırıldığı bir düzendir (Özmenli, 2018). Erkeklerin üstün olduğu düşüncesine dayandırılan ataerkil sistemde aile ilişkilerinin kutsanması ve kadın bedeni üzerine söylemler, denetimin pratik haline dönüşmesine sebep olmaktadır (Berktay, 2012). Böyle bir sistemde babaların ve kocaların kadınlar üzerinde önemli sayılacak derecede söz hakkı olmaktadır (Berktay, 2012). Kadın kimliği de böylelikle erkek iktidarının altında yönetilen ve erkek olmaksızın ifade edilemeyen bir “şey”e dönüşmüştür.

Mezar taşlarında kadın kimliğinin birinin kızı, karısı, annesi olması durumlarını da toplumsal olanı mekânsal (söylemde, dilde, objelerde) olanda görmek de mümkün olmuştur. İncelenen mezar taşlarında 2 akrabalık ilişkisinin aynı anda verildiği durumlar belirlenmiştir (Dede ve baba soyu). Erkeklerde 1 mezar taşında, kadınlarda ise 2 taşa görülen 2 kuşak akrabalık ilişkisinin aynı anda verilmesi şeklinde temsil edilme biçimi görülmüştür. Ayrıca tabloda görülmektedir ki sadece baba soyu ile değil aynı zamanda “birinin eşi” olma durumu da söz konusu olup kadın kendi adına gelene kadar 2 erkek ismiyle tanımlanmaktadır. Yukarıda bahsedilen ataerkil yapının izlerini taşıyan bu mekânsal simgeler kadının adının tek başına var olamadığını göstermektedir. Kadının toplumda varlığının ancak ailedeki erkekler üzerinden tanımlanması kadın kimliğinin akrabalık ilişkileri üzerinden temsil edilmesinin hem nedeni hem de sonucudur. Analizleri yapılan mezar taşlarından en fazla sayıda örneklem çıkan baba soyluluk teması kadın-erkek fark etmeksizin bireylerin bir erkek üzerinden tanımlanmasının söz konusu olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra baba soyu ile temsil edilen 2 kadının ise mezar taşında soyadının yazılmadığı görülmüştür (Tabloda altı çizili olarak verilmiştir).

Tablo 1. Mezar Taşında Baba Soyu İle Temsil Edilen Bireyler

1. Seyfettin Oğlu E S	2. Sabri Oğlu E S	3. İsmet Kızı K S
4. Hamit Oğlu E S	5. Bekir Oğlu E S	6. Ekrem Oğlu E S
7. Şevki Kızı K S	8. Celil Kızı K S	9. Sabri Kızı K S
10. Beytullah Kızı K S	11. Ethem ve Havva Kızı K S	12. Faik Kızı K S
13. Polis Ahmet'in Oğlu E S	14. Hayrullah Kızı K S	15. Rasim Kızı K S

Tablo 1-devamı

16. Ahmet Oğlu E S	17. Yakup Oğlu Hacı E S	18. Zeki S Kızı K S
19. Ahmet S Kızı K S	20. Bekir Oğlu E S	21. Seyit Kızı K S
22. Şakir Oğlu E S	23. Ali Kızı K S	24. Mehmet Oğlu E S
25. Efraim Kızı K S	26. Sadullah Kızı K S S	27. Hanefi Kızı K S
28. Abdioğlu Em. Öğretmen E S	29. Fikret Oğlu E ... S	30. Davud Oğlu Ömer'in Eşi K S
31. İsmail Oğlu E S	32. Tefvik Oğlu E S	33. Hacı Osmanlı Halil İbrahim Kızı K S
34. İsmail Kızı K S	35. Nasif Oğlu E S	36. Ömer (Lakap Kızı) K S
37. İbrahim Oğlu E S	38. Osman Oğlu E S	39. Bekir Oğlu Hüseyin'in Oğlu E S
40. Halil Kızı K S	41. Rıza Kızı K S	42. Sırrı Oğlu E ... S
43. İshak Oğullarından E S	44. Hamit Kızı K S	45. Ali Bey Kızı K S
46. Mehmet Oğlu E S	47. İbrahim - Ayşe Kızı K S	48. İbrahim Oğlu E S
49. Mustafa Kızı K S	50. Recep Kızı K S	51. Yusuf Oğlu Hacı K S
52. Cevdet Kızı K S	53. Nazif Kızı K S	54. Ramadan Oğlu E S
55. Sami Oğlu E S	56. Cemal Oğlu E S	57. Recep Ağa Mehmet Kızı K S
58. İbrahim Oğlu E ... S	59. Raif Oğlu E S	60. Bilal Kızı K S
61. İsmail Oğlu E S	62. İsmail Oğlu E S	63. Yusuf Oğlu E S
64. Zülfikar Kızı K S	65. Ahmet Kızı K (Soyadı Yok)	66. Dervişoğlu E S
67. Zikri Oğlu E S	68. Alimenler Oğlu E S	69. Mustafa Kızı K S
70. Hasan ... Oğlu E S	71. İsmail Oğlu E S	72. Alişoğlu E S
73. İbrahim Kızı K S	74. İbrahim Oğlu E S	75. Osman Oğlu E S
76. Şevket Kızı K S	77. Dervişoğlu E S	78. Ömer Oğlu E S
79. Hasanoğlu E S	80. Hüseyin Oğlu E S	81. Halil ... Kızı K S
82. Kırıoğlu E S	83. İbrahim Kızı K S	84. Polat Oğlu E S
85. Keko Oğlu E S	86. Mümin Kızı E S	87. İbrahim Oğlu E S
88. Pehlivan Yahyaoğlu E S	89. İlyas Oğlu E S	90. Şahin Oğlu E S
91. Şeyh Ali Baba Torunu Hacı Ahmet Kızı K S	92. Eminağların E S	93. Ali Kızı K S
94. Durmuşoğlu E S	95. Arifoğlu E S	96. Mümin Oğlu E S
97. Ali ... Oğlu E S	98. İbrahim Oğlu E S	99. Salih Oğlu E S
100. Mehmet ... Kızı K S	101. Emin Oğlu K S	102. Şuayip Oğlu E S
103. İbrahim Kızı	104. Mustafa	105. Nazif

Tablo 1-devamı

K S	Oğlu E S	Oğlu E S
106. Nuri Oğlu E S	107. Mustafa Oğlu E S	108. Nuri Kızı K S
109. Halil Kızı K S	110. Selman S Oğlu E S	111. Adil Kızı K S
112. Nuri Oğlu E S	113. Murtazaoğlu E S	114. Mustafa Oğlu E S
115. Hasan Kızı K S	116. Salihoğlu E S	117. Ali Oğlu E S
118. Hasan Kızı K S	119. Bilal Kızı K S	120. Osmanoğlu E S
121. Halil Kızı K S	122. Hüseyin S Oğlu E S	123. Kamil Oğlu E S
124. Hasanoğlu E S	125. Mehmet Oğlu E S	126. Salihoğlu E S
127. Süleyman Oğlu E S	128. Mustafa Kızı K S	129. İlyas Kızı K S
130. Hüsnü Kızı K S	131. Aziz Kızı K S	132. Osman Kızı K S
133. Nazmi Oğlu E S	134. Molla Eyüp Torunlarından E S	135. Süleyman Oğlu E S
136. Süleyman Oğlu E S	137. Mehmet ... Oğlu E S	138. Ahmet Oğlu E S
139. Osman Oğlu E S	140. Ahmet Oğlu E S	141. Muharrem Kızı K S
142. Osman Oğlu E S	143. Akşaban Oğlu E S	144. Ahmet Oğlu E S
145. Hasim Kızı K S	146. Rıza Oğlu E S	147. Mehmet Kızı K S
148. Ali Kızı K S	149. Mehmet Kızı K S	150. İbrahim Kızı K S
151. Mehmet Oğlu E S	152. İbrahim ve Cihan Kızı K S	153. <u>Hacı İsmail Kızı K (Soyadı Yok)</u>
154. Alaattin Oğlu E S	155. Abdülaziz Kızı K S	156. Ahmet Kızı K S
157. Numan Kızı K S	158. Halil Efendi Kızı K S	159. Ramazan Oğlu E S
160. Tahsin Kızı K S	161. Ferhat Kızı K S	162. İsmail Oğlu K S
163. İsmail ve Nesibe Kızı Hacı K S	164. Ahmet S Kızı Eğitimci K S	165. Veli S Kızı K S
166. Hasan Oğlu E S	167. Yadin Oğlu E S	168. Mehmet Oğlu E S
169. Mehmet Kızı K S	170. Ramazan Oğlu E S	171. Mustafa Oğlu E S
172. İbrahim Kızı K S	173. Mustafa Oğlu E S	174. Mehmet Kızı K S

Tablo 1-devamı

175. S	Akif Kızı K	176. S	Halil Kızı K	177. Üzeyir Kızı K S S1 (Bekarlık Soyadı)
178. K S	Behçet Kızı	179. İskender Oğlu – Hağus Osman Kızı K S	180. Mümin Oğlu E S	
181. S	Alim Oğlu E	182. İbrahim ... Kızı K S	183. Ali Oğlu Börekçi E S	
184. E S	Osman Oğlu	185. Mustafa Kızı K S	186. Halil Kızı K S	
187. E S	Ahmet Oğlu	188. Hasan Oğlu E S	189. Kadir Oğlu E S	
190. K S	Rahmi Kızı			

Şekil 2. 2 Kuşak Akrabalık Bağıyla Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı

Şekil 2'deki mezar taşında bir kadının 2 kuşak akrabalık ilişkisi ile tanımlandığı görülmektedir. Ataerki sistemin temsilini gösteren bu mezar taşlarına ata ve ataerki terimlerinin karşılığına bakarak açıklama getirilebilir. Öncelikle TDK "ata" terimini "Büyükbabadan başlayarak geriye doğru atalardan her biri; baba, dede" şeklinde tanımlamaktadır (http-1). Ataerkiyi ise "Soyda, temel olarak babayı temel alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden topluluk" olarak tanımlamaktadır (http-2; Yaman, 2012). Bu tanımlara bakıldığında kadınların ata soyu ile tanımlanmaları demek aile büyüğü erkeklerle temsil edilmesi demektir. Baba soyu ile temsil edilen kadınların varlığı kendinden önce 2 soy akrabalık bağına bağlı olmuştur. Bu akrabalık ilişkisi

günümüzdeki toplum düzeninde kadınların erkeklerin tahakkümü altında ezilmesinin ilişkisini açıklamaktadır (Yaman, 2012).

4.1.2. Kendi Kendine Görünür Olamamak

Mezar taşlarında eşlerinin adıyla var olan “birinin eşi” şeklinde ifade edilen 49 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bunları 45’i koca soyuyla temsil edilen kadınlardır. 4’ü ise “karısının eşi” ifadesi ile anılan erkeklerdir. 49 mezar taşının içinde sadece kocası değil 2 kuşak akrabalık bağı yani baba soyu ile temsilin örnekleri de -koyu renkle belirtilen- görülmüştür (Baba soyluluk temasında bu duruma değinildiği için burada üzerinde durulmamıştır).

Ayrıca 1 adet mezar taşında da hem eş hem de annelik sıfatının aynı anda olduğu görülmüştür (Altı çizili şekilde belirtilmiştir). Bir kadından sadece birinin eşi olarak bahsetmek kadını sadece eş olma durumunda anılmaya değer görmek demektir. Yuvayı dişi kuş yapar deyimiyle, kadın evin işini yüklenir, eş olma statüsüne sahip olur ve annelik unvanıyla da kutsallaştırılır. Bu tarz söylemlerde kadının sadece “birinin eşi” olması durumu inşa edilir. Mezar taşlarında da kadınların birinin eşi olarak temsil edilmesi ve görünür olması bu anlamları pekiştirmektedir. Mezarlıkta kadının adı ve görünürlüğü siliktir. Birinin eşi, birinin kızı ya da birinin annesi olmaları dışında kadının yeri azdır ve kadın erkekler üzerinden tanımlanmıştır (Öksüz, 2009; Abel, 2008-2009; Akdağ, 2022; Boulware, 2008). Kadının görünürlüğü onun hakikatini artıracak kimliklerle -özellikle erkek kimliğiyle- var olabilmektedir (Metin, 2018).

Tablo 2. Kocasının Eşi Olarak Tanımlanan Bireyler

1. Hasan Eşi K S	2. Ömer’in Eşi K S	3. Cevdet Eşi K S
4. Recep Eşi K S	5. Hasan Eşi K S	6. Ahmet S’nin eşi K S
7. Tahsin S Eşi K S	8. Ahmet S’nin Eşi K S	9. Hasan Eşi K S
10. Kemal Eşi K S	11. Mümin eşi K S	12. Adem S’nin eşi K S
13. Ali ... Eşi K S	14. Mehmet Eşi K S	15. İsmail Eşi K S
16. Mehmet S Eşi K ... S	17. Adem Eşi K S	18. Ömer Eşi K S
19. Nayim Eşi K S	20. Gazi S İbrahim Eşi K S	21. K S Şakir Eşi

Tablo 2-devamı

22. Mehmet ... Eşi K S	23. Adem S – (Eşi) K S	24. Nizamettin S – (Eşi) K S
25. Rasih Eşi K S	26. Cengiz Eşi K S	27. Ali ... Eşi Kıymetli Annemiz K S
28. Yusuf Hocanın Eşi İlyas Kızı K S	29. Dursun Eşi K S	30. Malatyalı Selim Eşi K S
31. Celal Hoca Eşi K S	32. Merhum Hüseyin S Eşi K S	33. Selim Eşi K S
34. İsmail Eşi K S	35. Hacı Nuri S Eşi K S	36. Necdet Eşi K S
37. Şevket Eşi K S	38. Nefi Eşi K S	39. <u>Berkan İle</u> <u>Kaan'ın Annesi</u> <u>Mustafa'nın Eşi</u> <u>K S</u>
40. Reşit Eşi K S	41. Hacı Mehmet eşi Hacı K S	42. Şükrü Eşi K S
43. Mehmet S Eşi K S	44. Emin S eşi K (ikinci ad) S	45. Şevket Eşi K S
46. Rahmi Eşi K S	<u>Kadınların adıyla anılan</u> <u>erkek mezar taşları:</u>	47. Atiye Eşi E S
48. Ümit Eşi E S	49. Aynur Sönmez'in Eşi E S	

Şekil 3. Eş ve Annelikle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı

Şekil 4. Eşi ve Kızı İfadesiyle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı

Şekil 5. Eşi İfadesiyle Temsil Edilen Kadın ve Kocası (Derici)

4.1.3. Bekarlık Soyadı

Kadınlar mezar taşlarında sadece isimleriyle var olamamaktadır. Ya birinin kızı ya birinin eşi ya da birinin annesi sıfatıyla var olmaktadır. Kadının adı var ama adına gelene kadar adının önünde bir sürü sıfat var. 9 adadan alınan 743 örneklem arasından sadece 5 mezar taşında kadınların bekarken kullandığı soyadıyla yer aldığı görülmüştür. Bunun yanında bekarlık soyadı da baba soyu temsil etmekle birlikte bu mezar taşlarında kadınların kocalarından aldıkları soyadı ile birlikte bekarlık soyadlarının da parantez içinde belirtildiği görülmüştür. Bunlar: K S S1 (Hacıoğlu), K S S1 (Küçükgür), K S S1 (Özyaprak), K S S1 (Özdemir), K S S1 (Başkurt).

Şekil 6. Bekarlık Soyadı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 1

Şekil 7. Bekarlık Soyadı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 2

4.1.4.Yemeni/Tespah/Havlu

Kadın mı? Erkek mi? Yapılan saha araştırmasında görölmüştür ki bunu mezar taşına ya da mezarlığın üzerinde bulunan bir nesneye bakarak öğrenmek çok da zor değil. Kadınlığı ya da erkeklıği temsil eden yemeni, tespih, mendil gibi nesnelere mezarlıklarda ölenin cinsiyetini belirtmektedir. Mezarlıklarda, özellikle yeni gömülmelerin gerçekteştiği mezarlıklarda (henüz daha taş olmadığı için tahta konulmaktadır) tahtanın üzerine bağlanan yemeni, havlu, tespih gibi cinsiyet işaret edici nesnelere o mezarda yatan kişinin kadın mı yoksa erkek mi olduğunu belirtmektedir. Yeni gömülmeler eski mezarlıkların üzerine yapıldığında ise özellikle bir erkek mezarının üzerine eşi, kızı ya da annesi gömüldüyse mezar taşının haricinde yeni gömülenin tahtasının üzerine yemeni, mendil, tespih bağlanmaktadır/bırakılmaktadır. Mezarlıklarda yapılan bu pratikler dinin bedeni temsil ettiği simgesel nesnelere cinsiyet farklılıklarının yeniden üretip devam ettirilmesine sebep olmaktadır (Doğan, 2012).

Yemeni örtünmek için kullanılan bir eşyadır. Yemeni (Yazma) kadınların başına örttüğü bazen çiçek motifli, oyalı olarak süslenmiş tülbentin adıdır (Özdemir, 2009). İşlam dini gündelik hayatı şekillendirmekte rol oynar. Din bedeni ve pratikleri ağıklamada yardımcıdır (Doğan, 2012). Kadınların ve erkeklerin davranışları, yaptıkları, giydikleri gibi durumlar üzerinde etkilidir. İşlam dinine göre kadınların örtünme sebebi mahrem olmasıdır. Mekânsal olarak bölünmenin bulunduğu yerde kadın iç mekânda örtünmeden kalabilirken dışarıda olabilmemesinin koşulu örtünmektir (Berktaş, 2012). Örtünmek kadın için gizlenmek mekânsal anlamda bir sınır çizgisi çekmek ve yasak olana işaret eder (Berktaş, 2012). Örtünme dini anlamda toplumsal denetim kurmanın yollarından biridir. Kadınlara sınır çizmenin öğretilmesi, sürekli mahrem olarak gizli kalması gerektiğinin söylenmesi kadın bedenine yüklenmiş bir sorumluluktur (Berktaş, 2012) Mezarlıklarda özellikle kadın mezar taşlarında görölen yemeni de örtünmenin bir mekânsal temsiline karşılık gelmektedir.

Gündelik yaşamda sıkça erkeklerin elinde gördüğümüz bazen aksesuar bazen de dini sebeplerle kullanılan tespih ise erkeklerle özdeşlemiş bir simgedir. (Arslan, 2018). Tespih kullanımının kültürel olarak sembolik bir anlamı vardır. Tespihe bir nesne olarak bakıldığında boncuklardan oluşan bir eşya olsa da kullanıldığı yere ve konuma bakılarak mekânsal ilişki yapılabilir (Arslan, 2018). Birlikte kullandığı

kıyafetler, kullanma şekli ve mekâna bakılarak okunabilecek kültürel bir kod olarak karşımıza çıkar (Arslan, 2018). Gündelik yaşamda ibadetin dışında sıklıkla erkeklerin kullandığı tespih eril bir nesnedir. Arslan (2018)'ın çalışmasında erkekler ve kadınların tespih kullanımının sorgulandığı görüşmelerde kadınların kamusal alanda tespih kullanması abes görülmüştür ve erkeklerin etek giymesiyle eş görülmüştür. İbadet anlamında bakıldığında ibadet dışında gündelik hayatta kadınların tespih kullanımı erkeklere göre yok denecek kadar azdır (Arslan, 2018). Tespih bu bağlamda erkeklerle özdeşleştirilmiş eril nesnelere arasındadır. Bu özdeşleştirme simgesel anlamda mezarlıklarda erkekleri temsil etmek için kullanılmıştır. Erkeklik göstergesi olarak okunabilen tespih bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde sert görünmek adına gösterdikleri performansın bir parçası olmakla birlikte kadınların az kullanımı ve kamusal alanda bariz bir şekilde kullanılmalarının olmaması kadınlara öğretilen yumuşak olma durumunun doğallaştırılmasındadır (Arslan, 2018).

Mezarlıklardaki mezar taşı olmayan yeni gömülmelerin olduğu mezarlıklar da dikkat çekicidir. Çünkü ölen kişinin baş ucundaki tahtaya bağladıkları havlu ve yemeni nesnelere oraya gömülen kişinin cinsiyetini temsil etmektedir. Sahada görülen kadınların baş ucuna yemeni, erkeklerin de havlu bağlandığı bilgisi mevcuttur. Daha sonrasında mezarlık sorumlusu ile yapılan görüşmelerde de kadınlara yemeni erkeklere de havlu bağlandığını bilgisine ulaşılmıştır ve bilginin ikinci ağızdan doğruluğu da belirlenmiştir. Yeni gömülme olmayıp üst üste defnedilmenin olduğu mezar yerlerinde de bu durum mevcuttur.

Şekil 8. Kadın Mezar Taşına Bağlanan Yemeni

Şekil 9. Yeni Gömülmenin Kadın Olduğunu Temsil Eden Yemeni

Şekil 10. Erkek Mezarına Bırakılan Tespih

Şekil 11. Yeni Gömülmenin Erkek Olduğunu Temsil Eden Mendil

4.1.5. Meslek Temsili

Meslek temsilleri mezar taşlarında erkeklerin lehinedir. Kadınların çalışması ve kamusal yaşama katılması erkeklere göre daha geç olmuştur. Mezar taşlarında da bunun yansıması görülmektedir. İncelenen mezar taşlarının 49 tanesinde meslek belirtildiği görülmüştür. Bu belirtmelerin 45'i erkek mezar taşlarına, 4'ü ise kadın mezar taşlarına aittir.

Kamusal-özel bölünmesinin ortaya çıkardığı erkeğin kamusal alan, kadının da özel alanla özdeşleştirilmesi sonucunda kadının adı ve görünürlüğü sorgulanmaktadır. Kamusal-özel ayrımı mekânın cinsiyetleşmesinin önünü açmaktadır (Schick, 2016). Gündelik yaşantımızda statü ve meslek tanımlarında yeri olan kadınlar olsa da mezar taşlarında bunun görünürlüğü çok azdır (Öksüz, 2019). Ataerkil sistem kadın ve erkeğin farklı olduğu kabulünün etrafında kurulmuştur. Akıl-beden dikotomisinde erkeklerin “doğal” olarak kadınlardan daha akıllı ve hükmedici olduğu kadınlarında akıldan yoksun daha zayıf olduğu vurgusu vardır bu yüzden kadınların kamusal alanda görünürlüğü erkeklerden daha azdır (Berktaş, 2012; Erden, 2008). Mezar taşlarında kadınların meslek temsillerinin daha az olması da bu şekilde açıklanabilir.

Çocukluk dönemlerinde, oğlan çocukları doktor, vali gibi meslek hayalleriyle büyürken kız çocukları ise öğretmen, hemşire gibi meslek hayalleriyle büyütülmüştür (Metin, 2012). Toplumsal normlar daha çocukluktan bireylere aktarılmıştır. Toplumumuzda öğretmenlik mesleği en çok kadına yakıştırılmaktadır. Bunun sebebi gidiş geliş saatlerinin belli olması (kamusal alanda bulunacağı saatin belirliliği), akşama doğru eve gelebilecek olması ve ev işlerinin, çocuk bakımının üstlenilebilmesinin önünün açılmasıdır. Bu düşüncelerin aktarımı toplumsal pratiklerle olup yeniden üretilmiştir. Mezar taşlarında bunu gayet açık görmekteyiz. 4 mezar taşında görülen kadınlara ait meslek temsilleri bunları da doğrular niteliktedir. Kadınların mezar taşlarında belirtilen meslek temsilleri: Öğretmen, hemşire, terlikçi ve eğitimci şeklindedir.

Tabloda bakarken K S kodlaması ile 4 kadının olduğunu görebilirsiniz. İlk başta sanki sadece kadın temsili gibi görünebilmektedir fakat kadın mezar taşı olmasına rağmen kadının yattığı mezar taşından babasının mesleği ile temsil edilme söz konusudur. Baba soyu üzerinden ve babasının mesleği ile tanımlanan kadınların kamusal görünürlüğü erkek egemen iktidarın oluşturduğu güç ilişkilerini görünür kılmıştır.

Tablo 3. Mezar Taşında Meslek Temsili Belirtilen Bireyler

1.	Namazgahlı Polis Ahmet Oğlu E S	2.	Erçişli Berber E S	3.	Emekli Öğretmen E S
4.	Öğretmen E S	5.	Çolakoğlu (Tankerci) E S	6.	Ahmet Remzi Kızı (Emekli Öğretmen) K S
7.	Şehit Jandarma E S	8.	Abdioğlu Em. Öğretmen E S	9.	Marangoz E S
10.	Saatçi Osman Oğlu E S	11.	Öğretmen K S	12.	Emekli Başkomiser E S
13.	Polis Memuru E ... S	14.	Tır Şoförü E S	15.	Tenekeci Mustafa K S
16.	D. D. Y. Em. E S	17.	Berber E S	18.	Terzi E S

Tablo 3-devamı

19. Çiçekçi E S	20. Taşçı E S	21. Kubratlı Bozacı Nazif Kızı K S
22. Dökmeci Şerifoğlu E S	23. Emekli Polis Memuru Hacı E S	24. Gazi Balcı İbrahim Eşi K S
25. Elektrik Mühendisi Nazifoğlu E S	26. Ağrılı Öğretmen E S	27. Derici E S
28. Demirci Hacı E S	29. T.C. Ziraat Bankası Emeklisi E ... S	30. Terlikçi K S
31. Bursa Terzilerinin Ustası E S	32. Fırıncı İsmail Oğlu E S	33. Eğitimci K S
34. E S Fotoğraf Sanatçısı	35. Erzurumlu Öğretmen E S	36. Şef E S
37. Cumhuriyet Caddesi Eşraflarında n Y. Karamanlı Spor Yöneticilerinden E S	38. Doktor E ... S	39. Başkomiser E S
40. Şoför E ... S	41. Öğretmen E S	42. Opelci E S
43. Bıçakçı E S	44. Sofran Emekli Hemşire K S	45. Emekli Öğretmen E S
46. Börekçi E S	47. Köfteci E S	48. Milli Güreşçi E S
49. Erzurumlu Öğretmen E S		

Şekil 12. Babasının Mesleği İle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı

Şekil 13. Hemşire Temsili Bulunan Kadın Mezar Taşı

Şekil 14. Doktor Temsili Bulunan Erkek Mezar Taşı

Şekil 15. Polis Temsili Bulunan Erkek Mezar Taşı

4.1.6. Hacılık Statüsü

Meslekleri incelerken kadın mezar taşlarında erkek mezar taşlarından daha az meslek belirtildiği görülmüştür. Kadınların mezar taşlarında meslek temsillerine erkek mezar taşlarından daha az yer verilmiştir. Hacılık statüsünde ise kadın ve erkek birbirine yakın düzeydedir. Dini anlamda kadına da erkeğe de farz sayılan ve ibadet simgesi içeren bu kavram kadınların daha kolay ulaşabileceği bir statü olmuştur. Din kültürel anlamda gündelik hayatın içinde değişiklikler yapabilecek kuvvettedir.

Mezar taşlarındaki hacılık statüsü de, gündelik hayattaki itibar temsilini anlamada önemli olmuştur.

Hac ibadeti aynı zamanda bir sınıfsal statü göstergesidir. Ekonomik durumu iyi olan bireyler hacca gitmek için “hac kurası”na kayıt olmadan ve sırada beklemeden de hac turizmi yapan şirketlerin turlarıyla ibadetini yerine getirebilmektedir. Onun dışında görece ekonomik durumu iyi olmayan insanlar da hacca gitmek için sıra beklemektedir. Sıra ile gidenler de para ödemektedir fakat özel olarak sıra beklemeksizin hacca gitmekten daha az maliyetlidir. Yani bu durum her iki durumda da sınıfsaldır.

27 mezar taşında rastlanan hacı unvanı kadın mezar taşlarında 14, erkek mezar taşlarında 12 kez kullanılmıştır. Kuranı ezbere bilmeyi gerektiren “hafız”lık sıfatı da 1 kadının mezar taşında belirtilmiştir. Erkeklerin hacı olarak temsil edildiği 3 mezar taşında eşlerinin kimliklerini tanımlamak amacıyla yazıldığı görülmüştür.

Laqueur (1997)’un İstanbul’daki Osmanlı Mezarlıklarını incelediği çalışmasında hacı olma statüsünün kadın mezar taşlarında erkek mezar taşlarına kıyasla daha az belirtildiğinden bahsetmiştir. O günlerden günümüze gelindiğinde ise bu sayıların birbirine neredeyse eşit şekilde ifade edildiği görülmüştür (Laqueur, 1997). Bu durum gittikçe iyileşen ekonomik koşullar ya da İslami değerlerin günümüze yaklaştıkça daha çok önemsenebilmeye başlamasıyla açıklanabilir (Laqueur, 1997).

Şekil 16. Hacılık İle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı

Şekil 17. Hacılık İle Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı

4.1.7. Canım Annem Nahifliği

Ebeveynleri “canımız, sevgili, güzel” gibi tanımlamalar mezar taşlarında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Annesi ve babası için yapılan bu tanımlamalar sevgi ifade etmektedir fakat saha araştırması sırasında 38 adet mezar taşında bulunan bu kalıpların 25’inin kadın mezar taşına, 13’ünün erkek mezar taşına ait olması kadınlar için daha fazla sevgi dolu, nahiflik belirten ifadelerin kullandığının göstergesi olarak okunmuştur. Bunun yanında da kadının “anne olma”, “doğurganlık” gibi toplumsal anlamda önemli sayılacak değerlerin mezar taşlarına yansımaları da böyle olmuştur. “Sevgili Annemiz, Güzel Annemiz, Biricik Annemiz, Kıymetli Annemiz” gibi örnekler mevcuttur.

Sevgili (Yazım şekli böyle olduğundan bu şekilde verilmiştir.) Annemiz/Annem K S ifadesi 2 kez, Sevgili Annemiz/Annem K S ifadesi 5 kez, Canım Annemiz/Annem K S ifadesi 9 kez, Gül Kokulu Annem K S ifadesi 1 kez, Güzel Annemiz K S ifadesi 1 kez, Kıymetli Annemiz K S ifadesi 1 kez, Biricik Annemiz K S ifadesi 2 kez; Canım Babamız/Babam E S ifadesi 5 kez, Sevgili Babamız E S ifadesi 4 kez, Babacığım ifadesi E S 1 kez, Babamız E S ifadesi 2 kez; diğer aile üyeleri için de Canım Anneannemiz E S 2 kez, Canım Abim E S ifadesi 1 Kez, Canım Ablam K S ifadesi 2 kez olmak üzere 38 adet bulgu bulunmuştur.

Kamusal alan, hakimiyetin ve iktidarın bulunduğu erkeği simgelerken kadın ise özel alan yani evle özdeşleştirilmiştir (Berktaş, 2012) Kadın bu evin içinde daha önce de bahsedildiği gibi ev işleri çocuk bakımıyla eş görüşmüştür. Annelik kadınların tatması gereken bir “şey” olarak görülmektedir. Bu anlamda beden üzerinden ikili karşıtlıklar özelinde kadın doğurgan/kısır olarak çeşitli şekilde damgalanmaktadır (Sırma, 2023). Kadınların doğurganlığı ve anne olması toplum

genelinde önemli sayılıp anneliğin kutsanması mezar taşlarına kadınların “birinin annesi” olma temsilini yansıtmıştır. Kadının evde olması çocuk bakımını, temizliği, yemek yapmayı üstlenmesi erkeğin ise evin dışında çalışıp kazandığı parayla aile geçindirme rolü doğal sayılsa da bu normal değildir (Schick, 2016). Doğallaştırılan bu toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkeğe kültürel normlar tarafından yüklenmiştir ve gündelik yaşam pratikleriyle -mezar taşlarında olduğu gibi- yeniden üretilmektedir. Ayrıca sevgili ve canım gibi ifadeler kullanılan mezar taşlarının daha çok kadınlarda olması kadınların toplumsal anlamda duygu ve sevgi ifadeleriyle özdeşleştirilmesinin karşılığıdır.

Şekil 18. Canım Annemiz İfadesi Bulunan Kadın Mezar Taşı

Şekil 19. Sevgili Babamız İfadesi Bulunan Erkek Mezar Taşı

4.1.8. Anne Soyu İle Temsil

Ölen kişilerin mezar taşında genellikle baba soyuyla anıldığı görülmüştür. Sadece anne soyuyla anılan ya da baba ve annesinin adıyla anıldığı görülen mezar taşı sayısı 14'tür. Bunların 9'u sadece annenin adı, 5' ise hem anne hem baba adı ile

belirtilen kimliklerdir. Baba soyuyla belirtilmenin ne kadar fazla olduğu yukarıdaki bulgularda görülmüştür. Annesi ile anılan ve anne soyuyla belirtilen bazı mezar taşlarının sahipsizmiş ve terk edilmiş gibi görünmesi dikkat çekmiştir.

Tablo 4. Mezar Taşında Anne Soyü İle Temsil Edilen Bireyler

1. Ethem ve Havva Kızı K S	2. İbrahim ve Ayşe Kızı K S	3. Ayşe Kızı K S
4. Cemile Kızı K S	5. Hatice Kızı K S (Annesiyle birlikte gömülmüştür.)	6. Ayşe Kızı K S
7. Ayşe Kızı K S	8. İbrahim ve Cihan Kızı K S	9. Hafize Kızı K S
10. Resmiye Kızı K S (Annesiyle birlikte gömülmüştür.)	11. Anne ve Kızı – Nesibe S / Kızı Sabriye S	12. Sıtkı ve Ayşe Oğlu E S

Örneklerin 1'i (12) hariç diğerleri kadın mezar taşlarına aittir. Anne soyunun kullanımının özellikle kadınlarda olması dikkat çekicidir.

Şekil 20. Anne ve Baba Soyunun Aynı Yerde Temsili Bulunan Mezar Taşı

Şekil 21. Anne Soyuyla Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı

Şekil 22. Bakımsız Görünen Kadın Mezar Taşı

4.1.9. Kahraman Baba/Çileli Anne

Gündelik yaşamımızda kadınlar ev işinden, çocuk bakımından ve kocasının, çocuğunun her türlü işinden sorumlu görülmektedir. Erkekler ise eril bir dille yüceltilip hayatın birçok alanında başarıları ile bilinmekte, kahraman unvanına sahip olmaktadır. Erkek ailelerinde “evin direği” olarak bilinmektedirler, kadının ev içindeki emeği de yok sayılmaktadır.

Kadınlar hep nahif, güzel, fedakâr olan olarak anılırken erkekler için kahraman, çınar, değerli gibi kavramlar kullanılmaktadır. Toplumsal hayatta kullandığımız dil, gördüğümüz ve duyduğumuz kadın ve erkek temsilleri de bu gibi tanımlamaların mezar taşlarında da temsiline karşılık gelmiştir.

Çalışmanın bulguları neticesinde yukarıda belirtilenleri destekler nitelikte olan mezar yazılarına rastlanmıştır. Mezar taşlarına gündelik hayatın yansıması olarak kadınlarda, annelik statüsünün yanında fedakâr, güzel kokma/olma, şefkatli olma, iyi bir eş olmasıyla, doğurganlığıyla ve önemli sayılacak şekilde çileli olmayla

temsil edilme, erkekler ise kahraman olma, yol gösterici, çınar ve can veren tanımlarla temsil edilmiştir.

Toplumumuzda bir kadının, bir annenin fedakâr olması gerektiği her zaman şefkatle yaklaşması ve aileyi birbirine sevgiyle bağlayan kişiyi temsil eden görevleri (yüklenmiş) vardır. Kadınlar mezar taşı yazılarında bir çiçek ismiyle ya da güzellikle tanımlanmıştır. Bu söylemlerin mezar taşındaki temsiller aşağıdaki gibidir:

“CÖMERTLİKTE ŞEVKAT VE MERHAMETLE TEVAZU VE ALÇAK GÖNÜLLÜKTE HOŞGÖRÜ VE SABIRDA SAYGI DEĞER EŞLERİMİZE HİTABEN”

“Anaların En Güzeli K S”

“Gül Kokulu Annemiz K S”

Şekil 23. Şefkat İle Temsil Edilen Kadınların Mezar Taşı

Kadın mezar taşlarında dikkat çeken yazılardan diğeri de kadınların çile çekmiş, hayattan keyif alamamış şekilde tanımlanmasıydı:

Bir kadının mezar taşında *“Çileli Annemiz K S”*

“ACISI İÇİMDE DİNMEYEN DÜNYADA ÇİLESİZ GÜNÜ GEÇMEYEN BİR GÜN YÜZÜ GÜLMİYEN ANNEM MEKANIN CENNET OLSUN”

Şekil 24. Çileli Olduğu Belirtilen Kadın Mezar Taşı

Dikkat çeken diğer yazı da kadının anneliği üzerinden kendisinin özelliği olmadan yazılan yazıydı. Evlatlarının varlığı ile mecazi anlamda hala yaşadığı ifade edilen kadın yine doğurduğu evlatlarının varlığıyla temsil edilmekteydi.

“YAŞIYORSUN CANIMIZIN İÇİ YAŞAMA DÖNDÜRDÜĞÜN 9 ÇOCUĞUNDA”

Şekil 25. Anelik Vurgusu Yapılan Kadın Mezar Taşı

Kadınlara ait bir diğer mezar taşı yazısında yukarıda sıkça bahsettiğim anne olma, birinin eşi olma sıfatlarıyla tanımlanma durumunu görmekteyiz.

“Sen çok iyi bir eş çok iyi anneydin seni çok özleyorz”

Erkek mezar taşlarında kadınlardan farklı olarak daha önce de belirtildiği gibi güçlü olmaktan bahsedilmiştir ve gündelik hayattaki hakimiyet ve “ailenin direği” olma ile temsil edilmiştir.

“AİLEMİZİN ÇINARI E ... S”

Şekil 26. Çınar İfadesiyle Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı

Hakikati temsil ettiğini söylediğim erkek algısı da “*Sen azminle neşenle sevginle bir dünya kurdun o dünya hiç yok olmayacak E S*” yazısıyla kendini göstermiştir.

Kahraman olmanın, aydınlığın simgelendiği mezar taşı yazısında baba yücelikle tanımlanmıştır. Babanın kutsanması anneliğin tanımlanmasındaki gibi fedakârlıkla değil kutsanmanın yüceltme anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Kadının “bir gün yüzü görmediği” hayatta erkekler çocuklarına ışık olup yüce bir kahraman olmaktadır. Babanın yücelik ve çınar vurgusu ile temsil edildiği mezar taşı yazısı:

*“Yolumu aydınlatan ışığınla yürüdüm
Sırtımı yasladığım en yüce dağım baba!
Gölgenle övündüm hep masalında büyüdüm
Hikayemin kahramanı
Çınarım, bağım Baba!”*

Şekil 27. Kahraman İfadesiyle Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı

Erkeklerde de iyi olma ve fedakârlığın görüldüğü mezar taşları vardır. Burada da babalığın ne kadar iyi olduğundan bahsedilmiştir. Hatta baba olmanın yanı sıra dede tanımlaması da vardır:

“İyi insan E S”

“İyi bir eş

İyi bir baba

İyi bir dedeydin

Nurlar içinde uyu”

Fedakârlık içeren yazı ise aynı zamanda yukarıda görülen “bir dünya kurmak” imajına yakın bir anlam içeren kurulan dünyanın (hayatın) sevgiyle, fedakârlıkla kurulduğunu söylemiştir. Emek de içeren bu ifade babalığa dair birçok övgü içermektedir.

“Sevgi fedakârlık emek sadakat hoşgörü üzüntü ve sabırla yoğrulan bir hayat seni hiç unutmayacağız E S”

Bir dağ olmak gibi yüceltilen tanımlardan sonra ruha can vermek ifadesini içeren mezar taşında annelikte doğurganlık ifade edilirken babalık temsilinde bireyin hayata gelişini de belirten can vermek deyimini kullanılmıştır.

“Ruhuma can veren elimi ilk tutan yoksun şimdi canım babam unutamayız seni bir an yaşayacaksın kalbimizde her an ...”

Şekil 28. Can Verme İfadesiyle Tanımlanan Erkek Mezar Taşı

Başka bir erkek mezar taşında da “değerli” büyüğümüz ifadesinin kullanıldığı yüceltme ifadesi anlamı bulunmaktadır.

Şekil 29. Değerli İfadesi Bulunan Erkek Mezar Taşı

4.1.10. Takım

Erkek hegemonyasının, eril dilin hakim olduğu futbol ile ilgili bilgiler de mezar taşlarında yer almaktadır. Spor alanları eskiden günümüze kadar erkeklerin erilliklerini kanıtladıkları ve erkeksi güce vurgunun yapıldığı aynı zamanda kadını öğelerin de aşağılandığı alanların başında yer almaktadır. Modern toplumlarda spor erkeksi, şiddet öğeleri barındıran ve erkek egemen söylemin pekiştirildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Arık, 2003). En başından beri erkek sporu olarak temsil edilen futbolda erkek tahakkümünü sıkça görmekteyiz. Taraftarlarının, hakemlere, futbolculara şiddet içerikli söylemleri ve bu söylemlerin kadın bedeni üzerinden olması homofobik temsiller yaratmaktadır (Sever, 2020). Genellikle cinsellik üzerinden argo ifadelerin ve küfürlerin kullanıldığı futbol tezahüratları eril bir söylem yaratmaktadır. Futbol ve cinsellik arasında kurulan ilişki de eril tahakkümün sonucudur ve kültürel temsillerin yansımasıdır (Sever, 2020). Bu anlamda takım tutma ve futbolun kendisi de eril bir temsildir. Mezar taşlarında futbol takımlarına ait temsillerin yalnızca erkeklerde görülmesi anlamlıdır.

Şekil 30. Bursaspor Atkısı Bulunan Erkek Mezar Taşı

Şekil 31. Galatasaray Logosu Bulunan Erkek Mezar Taşı

Şekil 32. Bursaspor Logosu Bulunan Erkek Mezar Taşı

4.1.11. İkinci Ad / Lakap

Mezar taşlarında kadın ve erkek kimliğine dair bir diğer fark da ad ve lakaplarla ilgilidir. Erkeklerde isminin dışında ayrı bir lakap olarak ifade edilen kelimelerin kadınlarda parantez içinde ikinci ad şeklinde olduğu görülmüştür. Erkeklerde lakap'a karşılık gelen temsiller kadınlarda ikinci ad olarak temsil edilmiştir. Erkekler kendi adlarının yanına farklı bir takma ad/lakap kullanırken kadınlarda bunun ikinci ad olarak temsil edilmesi ilgi çekicidir. Kadınların hayatları boyunca başka bir isimle biliniyor olduklarını düşündürmektedir ve mezar taşında kimliğinde yazan ismin yazıldığı düşünülürken ikinci adları da parantez içinde verilmiştir.

K (İkinci ad) S

K (İkinci ad) S

K (İkinci ad) S

Şekil 33. İkinci Adı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 1

Şekil 34. İkinci Adı Belirtilen Kadın Mezar Taşı 2

Kadınlarda lakap olarak rastlanılan ise 2 mezar taşı vardır. Kadınlar günümüzde daha bebeklikten yaşlılığa kadar geçen sürede birçok sıfat alır. Kız kardeş olurlar, anne olurlar, bazen yenge bazen de nine olarak karşımıza çıkarlar (Özmenli, 2018). Evlilik kurumu kadın erkek dinamiklerine yön vererek kadının akrabalık bağlarıyla temsil edilmesine yol açar. Mezar taşında “nine” adıyla tanımlanan kadınlar bu şekilde açıklanabilir.

Çerkez “Nine” olarak anılan K S

K “Nine” olarak anılan K S

Şekil 35. Nine İfadesiyle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı 1

Şekil 36. Nine İfadesiyle Temsil Edilen Kadın Mezar Taşı 2

Erkeklerde lakap görülen mezar taşları ise 5 adettir. 4'ünün erkek mezar taşı olmasının yanında birisi kadının defnedildiği mezar taşına aittir ve baba soyu belirtilen mezar taşında babanın lakabı kullanılmıştır. Kadınlarınkinden farklı olarak üstte belirtildiği gibi erkek mezar taşlarında isimlerinin yanında lakap ifadelerinin bulunmasına karşın kadınlarda ikinci isim olması dikkat çekmiştir.

“Pehlivan” Yahyaoğlu E S

“Molla” E Torunlarından E S

“Kara” E oğlu E S

E “Toni” Kızı K S

“Aşık” E S

Şekil 37. Babasının Lakabı ile Tanımlanan Kadın Mezar Taşı

Şekil 38. Lakabıyla Temsil Edilen Erkek Mezar Taşı

4.1.12. Merhume/Merhum

Kadın ve erkekliği temsil eden kültürel ve sınıfsal farklılıkları simgeleyen nesnelere ve motifler dışında merhum ve merhume şeklinde yazı halinde cinsiyet belirten ifadeler de bulunmaktadır. Gündelik hayatımızda da erkek ve kadın isimlerinin birbirini içeren birinin diğerinin yumuşatılması hali gibi. Örneğin: Ali isminin Aliye; Kamil isminin Kamile; Şükrü isminin Şükriye şeklinde dönüşümü gibi.

Merhume: “*Ölmüş Müslüman kadın*” (<http-3>) anlamına gelmektedir.

Merhum: “*Ölmüş Müslüman erkek*” (<https-4>) anlamına gelmektedir.

4.1.13. Motif / İşleme

Mezar taşlarındaki motifler eski zamanlardan beri insanlık adına pek çok şey ifade etmektedir. Mezarda yatan kişinin mesleğine dair de bilgiler verebilmektedir (Şekil 41). Bu çalışmanın sahasında örneklemeler arasında rastlanan motifler ve semboller ay yıldız, Türk Bayrağı, çiçek (lale, gül, çiçek buketi, papatya), servi motifi (servi mezarlıklarda en çok görülen ağaç türüdür), sarmaşık, sol anahtarı, güneş sembolleridir. Ay yıldız motifine 48 kez rastlanılmış ve 28’i erkek, 20’si ise kadın mezar taşına aittir. Çiçeklerden lale motifi 24 kez tekrarlanmış 18’i kadın 6’sı erkek mezar taşındadır. Gül motifi ise 4 adetten 3’ü kadın 1’i ise erkek mezar taşındadır. Servi motifi ise 16 adet görülmüş olup 11’i erkek 5’i kadın mezar taşındadır. Ayrıca mezar taşlarının isim yazılı olan kısmının dışında mezarlıkların içerisinde kimlik belirtmeksizin yani ayakucunda, mermerin kenarında ya da yazı bulunan mezar taşının arkasında sadece işlemler olan taşlardaki motifler de çiçek buketi, sarmaşıklar, servi motifleridir.

Eski mezarlıklara bakıldığında örneğin eski Osmanlı mezar taşlarındaki sembolik mezar taşları (genellikle şahide adı verilir) mezarda yatan kişinin cinsiyetini, mesleğini vb. gibi bilgiler içeren anlamlar taşımaktaydı. Örneğin Öksüz’ün (2019) çalışmasında fes, sarık, kavuk gibi gündelik hayatta kullanılan bir nesneyi temsil eden taşlar erkek mezar taşlarında görülmüştür. Aktemur (2007)’un çalışmasında ise lale, vazoda çiçek, gül buketi, yaprak gibi motiflerin de kadın mezar taşlarında olduğu görülmüştür. Fes bulunan mezar taşları kamu görevlisi, sarık bulunanlar ise seyit, şeyh gibi kişilerin olduğu anlamına gelmektedir (Öksüz, 2019).

Bu çalışmanın bulgularında ise günümüz mezar taşlarında kadın için de erkek için de çiçek motifinin kullandığı görülmüştür. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Görülen 28 adet çiçek (gül, lale, papatya) motifinden 22'si kadın mezar taşlarına, 6'sı ise erkek mezar taşlarına aittir. Erkek mezar taşlarında kadın mezar taşlarından daha fazla görülen motif ise servi ağacını temsil eden çizimdir (Şekil 39, Şekil 40). Toplumda kadınlara yüklenen nahiflik, çiçek gibi olma söylemlerinin sebebiyle kadın mezarlıklarında çiçek motiflerinin daha sık işlenmesi düalist bakış açısının oluşturduğu kültür-doğa, zayıf-güçlü gibi karşıtlıkların mekânsal izlerini görmeyi sağlamıştır. Peki servi motifinin erkeklerde daha sık işlenmesinin sebebi zayıf-güçlü, gibi karşıtlıkların oluşturduğu erkekliğin inşası olabilir mi? Olabilir, çünkü ağaçlar Türklerde yerin dibine uzanan kökleri, göğe doğru uzayan gövdesi dalları ve budaklarıyla her seferinde de gelişen yapısıyla hayatı ve ebediyeti temsil etmektedir (Çıblak, 2002).

Şekil 39. Ayakucunda Servi Motifi Bulunan Erkek Mezar Taşı 1

Şekil 40. Ayakucunda Servi Motifi Bulunan Erkek Mezar Taşı 2

Şekil 41. Sol Anahtarı Motifi Olan Erkek Mezar Taşı

4.1.14. Servi Ağacı ve Kabir Bitkisi

Günümüzde mezarların başına ya da mezarlıkların olduğu bölgelere ağaç dikme geleneğinin kökeninin eski Türk inanışlarına uzandığı bilinmektedir (Çıblak, 2002). Ağaçların fiziki anlamlarının dışında kültürel ve birçok inanışın temsil anlamları bulunmaktadır. İnanışlara göre de mezarlıklar dinsel bir olgu olup aynı zamanda Tanrı'ya ulaşmanın mekânıdır (Kırtay, 2022; Bulut, 2011). Ağaçların da Tanrı'yı simgelediği düşünülmektedir. Türkler mezarda yatan yakınlarının genellikle başucuna ağaç dikerler ve bu ağaçların uzaması yakınlarının ruhlarının Tanrı'ya ulaştığına ve ruhlarının rahata kavuşturacağına inanılmaktadır (Kırtay, 2022; Bulut, 2011; Çıblak, 2002). Ağaçların önce küçük bir tohumdan üretilmesi, köklerin büyüdükçe yer altında yayılması, gövdesinin ve dallarının gökyüzüne doğru uzanması canlılığı, hayatı temsil etmektedir (Kırtay, 2022; Karakaş, 2014). Genellikle yaprakları dökülmeyen, dikey şekilde uzayan ve meyvesiz ağaçlar ekilmektedir (Çıblak, 2002; Bulut, 2011). Servi ağacı da bunlardan biridir. Zaten birçok mezarlıkta olduğu gibi Bursa Kent Mezarlığında da servi ağacı oranın karakteristik ağacı olmuştur. Erkek mezarlıklarında sıkça rastlanılan servi motifi yukarıda bahsedildiği üzere servi ağacının ebediyeti ve hayatı temsil etmesi bakımından erkek mezar taşlarında temsil edilmesi de bu anlamda dikkat çekici olmuştur.

Servi ağacı Osmanlı döneminde hayat ağacı olarak adlandırılmaktaydı (Kırtay, 2022). Ölen kişinin yakınlarının başucuna ektiği servi ağacı uzadıkça ve rüzgarda sallandıkça ölen kişinin günahlarından arındığı düşünülmüştür. (Çıblak, 2002). Kültürün oluşturduğu bu temsiller toplumdan topluma değişmektedir. Simgelerin ve motiflerin temsil ettikleri şeyler kültürel aktarımla devam ederken değişime de uğramaktadır.

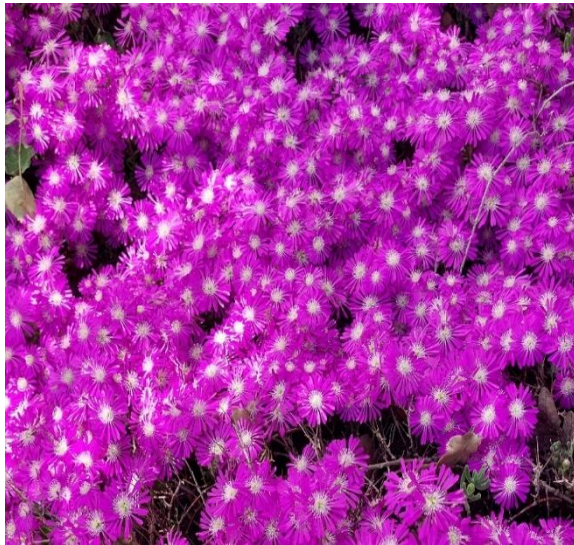
Ağacın fiziki olarak kendisinin dışında mezarlıklarda ölen kişinin ayak ucunda mezar taşı şeklinde bulunan taşlarda sıkça servi motifinin işlendiği görülmüştür. Yukarıda motif kısmında bunun anlamına yer verilmiştir. Hayat ağacı olması ve eskiden günümüze dek aktarılan ağaç kültürünün ve kültürel imgelerin mekânsal olarak yer edinmesi bu şekilde olmuştur.

Bunun yanı sıra mezarlıkların üstünde bir çarşaf gibi onu kaplayan bir bitkinin de mezarlıklarda sıkça görülmüştür. Zaten bu bitkinin birçok adı varken (Acem halısı, Mezar bitkisi, Kaz ayağı) bunlardan biri de “kabir bitkisi”dir. Bu anlamda bitkinin

bulunduğu mekân bitkinin adını almasına etki etmiştir. Kabir bitkisinin ekildiği mezarlarda kadın ya da erkek mezarlarında daha az ya da fazla olmaya dair bulgu görülmemiştir.

Şekil 42. Servi Ağacı

Şekil 43. Kabir Bitkisi

4.2. Sınıf ve Demografi

Toplumsal cinsiyet bağlamının dışında araştırma sahasında memleket bilgisi ve sınıfsallık gibi bilgiler de görülmüştür. Bu sebeple bu veriler başka bir başlık altında verilmiştir.

4.2.1. Memleket

Mezar taşlarının 222 tanesinde gömülen kişinin memleketi yer almaktadır. En çok görülen memleket adı 110 adet mezar taşı ile Bulgaristan olmuştur. Bunun da Bulgaristan'daki Türk vatandaşlarının Bursa'ya göç etmesi sebebiyle olduğu bilinmektedir. Bulgaristan'da azınlık olarak görülen Türkler uğradıkları zorbalıklar ve zulümler sebebiyle göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Zorunlu Bulgar isimlerinin konulmak istenmesi, asimile politikaları, Türklüğü ve birçoğunun Müslüman olduğu ve bunları temsil edebilecek birçok şeyi yasaklayan ve yok etmeye çalışan Bulgar yönetiminden kaçmak zorunda kalan Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç etme sebeplerinden bazılarıdır (Çetin, 2008; Kemaloğlu, 2012). Özellikle 1989 yılındaki göçlerin en yoğun olarak yerleştirildiği şehir Bursa olmuştur (Çetin, 2008).

Mezar taşlarının hepsi Türk ismi ve Türkçe şekilde yazılmıştır. Bulgaristan'dan sonra 2. sırada 8 adet mezar taşında Erzurum vardır. 3 sırada 7 adet ile Artvin, 4. Sırada 4 adet ile Ahıska vardır. Onun dışında mezar taşlarında memleket olarak ifade edilen yerler sırasız bir şekilde; Tekirdağ, Elazığ, Van, Iğdır, Yunanistan, Erzincan, Balıkesir, Rize, Tunceli, Sarıkamış, Erciş, Edirne, İzmit, Ardanuç, Çaykara, Söğüt, Ereğli, Namazgah, Rusçuk, Siirt, Konya, Malatya, Ardahan, Trabzon, Sivas, Bafra, Trilye, Yenişehir, Kubrat, Kemaliye, Tokat, Kars, Delirorman, Kuşlu, Denizli, Aksaray, Elazığ, Divriğ, Van, Bayburt, Horasan, Yozgat, Kosova, Kırşehir, Ağrı, Bitlis, Niğde, Kahramanmaraş, Beşevli'dir. Memleket belirtilen mezar taşlarında toplumsal cinsiyete dayalı belirgin fark görülmemiştir.

4.2.2. Sınıfsallık

Çeşitli bölgelere ait olan şartların farklı olması birçok etkinin sebebiyle değişen ve zamanla gelişen ana tiplerinin formlarının, ölçülerinin, üzerindeki süslemelerin ve yazıların değişmesi bakımından (Karamağaralı, 1992) mezar

taşlarında eskiden günümüze doğru gözle görülür farklılıklar oluşmuştur. Laqueur (1997), eskiden mezar taşlarının tahrip olması durumunda ya da yenisinin yapılacağı durumlarda mezar taşlarının (Osmanlı'daki gerçek anlamda taş olan ve iklim koşullarından oldukça zarar görebilen, ufalanan yapılar) eskilerden kullanılarak yapıldığını söylemiştir; bunun sebebini de mermerin pahalı olmasına bağlamıştır. Günümüze bakıldığında ise kent mezarlıklarının mezar taşlarının neredeyse hepsinin mermer ile yapılmış olduğunu görmekteyiz. Araştırmanın konusu olan Bursa Kent mezarlığında da durum bundan farksız değildir.

Mermerden yapılan mezarlıkların yanında hiç mermeri olmayan mezarlıklar da vardır. Bazıları sadece demir bir korumayla çevrilmiş bazısının da hiç mezar taşı yoktur. Hatta bazı mezarlıklar yok olmaya yüz tutmuştur ne adı ne de mezar taşı vardır. Mezar taşlarının hangi malzemeden yapıldığı konusu bu yüzden hiyerarşiktir, malzemenin kendisini hiyerarşi olarak düşünmemek gerekir, malzemenin (toplumsal) mekânda oluşu (Öksüz, 2019) ve gündelik hayatın bir parçası olması sebebiyle malzeme ve birey ilişkisi bu anlamda bir hiyerarşi oluşturmaktadır.

Mezarlıklar toplumdaki sınıfsal farklılıkların ve ayrımın görüldüğü alanlardır. Defnedilecek yerden mezar taşının kalitesine kadar toplumsal statünün mezarlıklardaki temsiline denk düşmektedir (Öksüz, 2019). Ölen kişinin mezarının konumu, mezar taşının farklılığı, mezar üzerindeki bezemeler gibi unsurlar ölen kişinin ya da mezarını yaptıran kişinin sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili bilgiler verebilmektedir. Mezar taşlarının fiyatından tutun da konumuna kadar hepsi sınıfsallığa işaret eder.

Mezarlık Şube müdürü ile yapılan görüşmelerde sıralı defin şeklinin uygulandığı söylenmiştir. Sıralı defin ölen kişinin mezar yeri satın almaksızın sırayla açılan çukurlardan birine gömülmesiyle oluşmaktadır. Sıralı defin de olsa mezar yerinin fiyatı pahalıdır. Bursa Kent Mezarlığında durum böyle iken kentin çeperinde yer alan mezarlıklardaki fiyatlandırma durumu çok daha uygundur. Örneğin Hasköy mezarlığındaki sıralı defindeki mezarlıkların fiyatı Kent mezarlığına oranla çok daha düşüktür fakat Hasköy mezarlığında da özel ada/parsel şeklinde mezar yeri alınmak isteniyorsa Kent Mezarlığındaki fiyatın çok daha üstünde fiyatlar istendiği belirtilmektedir. Mekânsal olarak değişen yer ve farklılaşan konum sebebiyle mezar fiyatlandırmasının değiştiğini görmekteyiz. Normal şartlarda daha uygun olan mezarlık fiyatının ekonomik durumu iyi olan bireylerin alması ve özel bir yer

seçmesi durumunda fiyatının arttığını görmekteyiz. Bu anlamda mezar yeri satın alma sınıfsallığın görüldüğü bir olaydır.

Eski tarihli mezar taşlarına bakıldığında sade mermerden yapıldığı görülmüştür. Mezarlığın yakınlarında mezarıcılar (mezar taşlarını yapan kişiler) ile yapılan görüşmelerde, mezarıcılar eskiden granitin pahalı olduğunu şimdi daha ulaşılabilir olduğunu ve bu yüzden sıkça tercih edildiğini söylemiştir. Renk olarak eski tarihli mezarlıklarda siyah, kahverengi gibi granit mezar taşlarına az rastlanırken yani yapılmış mezar taşlarının çoğu gösterişli, baş ucundaki mezar taşı oldukça büyük ve süslüdür. Sınıfsallık başlığında kadın ve erkek mezar taşlarına dair toplumsal cinsiyet bulgusu görülmemiştir.

Şekil 44. Eski Dönem Mezar Taşları

Şekil 45. Yeni Dönem Mezar Taşları 1

Şekil 46. Yeni Dönem Mezar Taşları 2

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Her türlü faaliyetimizi üzerinde gerçekleştirdiğimiz mekân, üretilmiş ve inşa edilmiştir. Mekândaki üretim biçimini anlamak için oradaki dinamikleri ve dinamikler arasındaki ilişkiyi incelemek gerekmektedir. Mekânın üretiminde rolü olan üretim ilişkilerinin başlıca temsilleri vardır bunlar sokaklarda, anıtlarda bulunmaktadır (Lefevbre, 2014). Sembollerin, kodların, mekânsal pratiklerin ve mekân temsillerinin oluşturduğu diyalektik ilişkinin sonucu olan temsil mekânlarının anlaşılması bahsedilen işaretleri okumaktan geçer. İçinde temsillerin bulunduğu anıt mekânlarına ise araştırmanın konusu olan mezarlıklar dahildir. Mezarlıklar da toplumun bir parçasıdır ve toplumsal anlamda yoğrularak inşa edilmiştir. Mezarlıklar bu yönüyle toplumun içerisinde barındırdığı inanç değerleri, toplumsal algılar gibi faktörlerin oluşturduğu mekânsal temsillerin görüldüğü yerler olmuştur.

Toplumsal cinsiyet rollerinin mezar taşlarına nasıl yansıdığını görmeyi amaçlayan bu çalışmada mezarlıklarda cinsiyet eşitsizliklerinin birçok simgeyle ve ifadeyle temsil edildiği görülmüştür. Erkek egemenliğinin de mezar taşlarına yansıdığı görülmüştür. Mezar taşlarında görülen bulgular temalara ayrılmıştır ve toplumsal cinsiyet bağlamındaki bulgular şu şekildedir: Baba Soyu ile Temsil, Kendi Kendine Görünür Olamamak, Bekarlık Soyadı, Yemeni/Tespah/Havlu, Meslek Temsili, Hacılık Statüsü, Canım Annem Nahifliği, Anne Soyu ile Temsil, Kahraman Baba/Çileli Anne, Takım, İkinci Ad/Lakap, Merhume/Merhum, Motif/İşleme Servi Ağacı.

Mezar taşlarında görülen bulgular arasında en belirgin ortaya çıkan temsil biçimi ataerkil sistemin sonucu olarak ortaya çıkan baba soyu ve koca soyu ile temsil edilen mezar taşlarındaki yazılardır. Özellikle kadınların mezar taşlarındaki yazılar dikkat çekmiştir. Babasının kızı, kocasının eşi ve çocuklarının annesi ifadeleriyle tanımlanan kadınlar hep ikinci plandadır. Kadın kimliğinin tek başına olmadığı

mezar taşları gündelik hayattaki pratiklerin ve söylemlerin mezar taşlarına yansımalarıdır. Birinin eşi şeklinde ifade edilen 49 adet mezar taşının sadece 4'ünde “kadının eşi” şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Kadınların mezar taşlarında belirtilen “birinin eşi, karısı” olma durumunun cinsiyet eşitsizliklerinin başlıca ölçütlerinden biri olduğunu belirten Abel (2008-2009) de kendi çalışmasında kadın mezar taşlarında çok fazla iyelik eki olduğunu ve medeni halinin sıkça tekrar ettiğini belirtmiştir. Bu çalışmanın kendi kendine görünür olamamak temasında ise 45 mezar taşında kadınlar, “kocasının eşi” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Baba soyu bulgularının arasında yer alan ve kadınların 2 kuşak akrabalık bağıyla tanımlandığı mezar taşlarında ise kadının görünürlüğünü artıracak erkek kimlikleriyle var olabildiği görülmektedir. 743 örnek arasında ise bekarlık soyadının bulunduğu mezar taşı da 6 adettir.

Kadın görünürlüğünün önemli olduğu bir diğer nokta ise kamusal alanda kadının varlığıdır. Erkeklerin görünürlüğünün fazla olması ve erkek mekânı olarak kodlanmasıyla bilinen dışarı/kamusal alan ve kadının yeri olarak görülen ev/özel alan karşıtlığının da mezarlıklara yansması meslek temsilleri üzerinden açıkça görülmektedir. 49 adet mezar taşının yalnızca 4'ünde kadınların meslek temsili bulunmaktadır. Erkeklerin mezar taşlarında sıkça görülen doktor, eczacı, mühendis ve polis, esnaf gibi ifadelerin yanında kadın mezar taşlarında öğretmen, eğitimci gibi tanımların yer aldığı görülmüştür.

Doğurganlığı üzerinden anneliğin kutsanması kadınların mezar taşlarında annelik ile kodlanmasına sebep olmuştur. Kadınların öldükten sonra mezar taşında da bu şekilde (anne) tanımlamayla temsil edildiği görülmüştür. Bunun yanında anne ve baba şeklinde temsillerin mevcut olduğu bulgularda önemli kodlar bulunmuştur. Annelerin çileli, fedakâr gibi ifadelerle babaların ise çınar ve kahraman kelimeleriyle tanımlanması toplumsal yapının ürettiği kadın ve erkek arasındaki zayıf/güçlü karşıtlığının sonucudur. “*Acısı İçimde Dinmeyen Dünyada Çilesiz Günü Geçmeyen Bir Gün Yüzü Görmeyen Annem ...*” şeklinde tanımlanan kadın, hep zayıf ve duygusal olan ile bağdaştırılırken erkek, “... *Hikayemin kahramanı Çınarım Baba!*” şeklindeki ifadelerle güçlü birey olarak görülmüştür.

Mezar taşlarında bireylerin annesinin adıyla da temsil edilme sayısı 14'tür fakat “sadece” 9 birey annenin adıyla tanımlanmıştır. 5 mezar taşında hem anne hem de babanın adı vardır. Baba soyu temsiline yanında anne soyu neredeyse siliktir. Bu

noktada dikkat çeken anne soyu ile temsil edilmenin belirgin bir biçimde daha çok kadın mezar taşlarında olmasıdır.

Gündelik hayatta kadın ve erkekle özdeşleştirilen bazı nesnelere vardır. Bunlardan bazıları mezar taşlarında görülen yemeni, mendil (erkek cep mendili), tespihtir. Aynı zamanda bireylerin erkek mezarlıklarda erkek ile özdeşleştirildiği havlu eşyasıdır. Bu nesnelere mezar taşlarında cinsiyet belirtme nesnesi olarak kullanılmıştır. Yeni gömülmelerin yapıldığı mezar yerlerinde mezar taşı olmadığından tahta ile yeri belirlenen ölen kişinin başucuna erkekse havlu, tespih kadınsa da yemeni bırakıldığı görülmüştür. Bu keskin ayrımın neredeyse her mezar yerine yapıldığı görülmüştür. Gözlemlerin yanı sıra mezarlık sorumlusu ile yapılan görüşmelerde erkekler için havlu kadınlara ise yemeni bağlandığı da belirtilmiştir. Kültürümüzde birçok kadın için yemenin kadınlar için örtünmek olan anlamı kamusal alandaki sınırlarının korunmasıyla birlikte dışarıda bulunabilmesinin ön koşulu olması yönünden önemli bir ayrıntıdır. Tespih ise yeri ve konumuna bakılarak incelendiğinde erkeklerle özdeşleştirilen eril bir nesne halindedir. Bu bağlamda cinsiyet belirten nesnelere de kendi içinde anlamları bulunmaktadır.

Mezar taşlarında dini bir ifade olarak görülen “hacılık” statüsü kadın ve erkeklerde aynı denecek sıklıkta görülmüştür fakat dikkat çekilmesi gereken bir nokta var ki o da kadınların meslek temsilindeki neredeyse silik görüntüsünün hacı olma durumunda erkeklerle yakın konuma gelmiş olmasıdır. Bunun sebebinin hem kadına hem de erkeğe farz olan ibadet olması olduğu ve hacca gitme ibadetinin kadınlara da farz sayılması sebebiyle gitmenin kolaylaştığı düşünülmektedir. Hacılık statüsü toplumsal anlamda sınıfsallığın da görüldüğü bir alandır.

Kadınlar ve erkeklerde farklılık gösteren mezar taşı yazılarının diğeri de kadınlar için merhume erkekler için merhum ifadesinin kullanılmasıdır. Gündelik yaşamda kullanılan erkek isimlerinin kadın isimleri için yumuşatılması şeklinde görülen bu tanımlama cinsiyet belirtimi rolünde olmuştur. Cinsiyetlere göre farklılık gösteren diğere tema ise kadınlarda ve erkeklerde görülen ikinci ad/lakap tanımlamalarıdır. Erkeklerde kadınlara göre daha çok lakaplara rastlanırken kadınlarda bu durum kendini ikinci ad şeklinde göstermiştir. Bu durum kadınların mezar taşlarında yaşamları sırasınca başka bir adla bilindiğini düşündürürken erkeklerin sadece lakap gibi ifadelerle tanımlanması bu anlamda ilgi çekici olmuştur.

Eril dilin hakim olduğu erkeklerin sporu ya da erkeklerin görünür olduğu alan olarak futbol takımlarının da mezar taşlarında temsillerine rastlanmıştır. Futbol maçlarında taraftarların birbiri arasındaki söylemleri erkek egemen sistemi üretmekte ve pekiştirmektedir. Erkek mezar taşlarında görülen takım simgeleri de erkeklerle özdeşleştirilen bu spor dalının erkekler üzerinden temsil edildiğinin göstergesidir.

Mezar taşlarına bakıldığında göze ilk çarpan şey kimlik tanımlamasından sonra üzerindeki motifler ve simgelerdir. Servi ağacı simgesi/çizimi, gül, lale ve ay yıldız gibi motiflerin bazılarının cinsiyet özelinde bazı anlamları olduğu düşünülmektedir. Servi ağacı kültürel anlamda göğe uzanan dalları ve gövdesiyle, yerin dibinde yayılan kökleriyle yaşamı, heybeti ve ebediyeti temsil etmektedir. Erkek mezar taşlarında sıkça görülen servi ağacı motifinin bu anlamda güçlü ve heybetli erkek imajının desteklendiği bir motif olarak okunmuştur. Kadınlarda ise genellikle çiçek kullanılması gündelik hayatta da nahif olmakla kodlanan kadının çiçeklerle temsil edilmesidir. Arslan (2010) da aynı şekilde erkek mezar taşlarında hikmeti temsil eden (Mühr-ü Süleyman) bulgulara rastlarken kadın mezar taşlarında da nahifliği simgeleyen çiçek motifleri olduğunu belirtmiştir. Bu temsil mezarlıklarla yapılan enformel görüşmeler sırasında da onaylanmıştır. Kadın mezar taşlarına 2 yana gül ya da lale motifi istenildiği söylenmiştir.

Mezar taşlarında gündelik hayatın temsillerine rastlanmıştır. Kadın ve erkeklerin toplumsal rollerinin anne-baba, zayıf-güçlü gibi yansımalarının, kadınların ve erkeklerin kamusal alandaki görünürlüğünün farklılaşmasıyla kadınların meslek temsillerindeki silikliğinin görülmesi bu anlamda oldukça önemli bulgulardır. Kadınların mezar taşlarında sıkça “eşi, annesi, kızı” gibi ifadelerle tanımlanması da kadın kimliğinin erkek iktidarının altında silikleşmesine, erkek olmaksızın ifade edilemeyen bir “şey”e dönüşmesine sebep olmuştur. Kadınların mezar taşlarında tek başına var olamaması toplumsal açıdan kadının bireyselleşememesinin sonuçlarından dolayı çünkü bireyselleşen bir kadının adı tek başına da anılacaktır.

Toplumda kullanılan dil ve oluşturduğu söylemler kültürler arası dolaşır ve aktarılır. Mezarlıklar kadınlık ve erkeklik halleri üzerine toplumda yer edinen ifadelerin temsillerinin görüldüğü önemli yerler olarak görülmüştür. Mezar taşlarında bu anlamda cinsiyet eşitsizliklerinin ve toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkan statü farklılıklarının birçok temsille işaret edildiği örtük anlamlar görülmüştür.

5.2.Öneriler

Aile mezarlıkları statünün ve cinsiyet eşitsizliklerinin en çok görüldüğü yerler olarak gözlenmiştir fakat araştırmanın dışında bırakıldığı için bulgularına yer verilmemiştir. Aile mezarlıklarının cinsiyetleri bir arada görme bakımından, özel ada olması ve mülk kavramının okunması açısından özellikle sınıfsal farklılıkları görme açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple bir sonraki çalışmaların bakış açısına yön vermesi açısından çalışılacak bir konu olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abel, L., E. (2008-2009). Changes in gender discrimination after death: evidence from a cemetery. *OMEGA*, 58 (2), 147-152.
- Açıkgözoğlu, S., A. (2009). Mezar taşı çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (14), 297-314
- Akdağ, M. (2022). Meslek temsillerinin türk sineması ve mezar taşlarına yansımaları hakkında analitik bir inceleme (1950-1990). Y. Küçükalkan (Ed.), *Dijital Çağda sinema ve televizyon içinde* (s. 105-129). Paradigma Akademi.
- Aktaş, G. (2017). Kadın açısından kente ilişkin mekân pratikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 136-149.
- Aktemur, M., A. (2017). Posof çevresindeki mezarlıklar ve mezar taşları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 3 (64), 237-268.
- Alkan, A. (2009). Cinsiyet dinamiklerinin peşinden mekânın izini sürmek. *Cins cins mekân* kitabının içinde (s. 7-34). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Altuntek, A., S. ve Erdal, S., Y. (2014). Bediüzzaman mezarlığı'nda ölüm: toplumsal/kültürel görünümler. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 71-100.
- Arık, M., B. (2003). Futbolun medyadaki temsiline erkek egemen söylem. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (4), 65-82.
- Arslan, S., A. (2010). Kayseri mezar taşlarında kadın imgesi. *II. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 1, 65-73.
- Aslan, Y., P, Yavan, N. (2018). Mekânın üretimi ve lefevre'in mekânsal üçlü kavramsallaştırmasının görünürlüğü: taksim gezi parkı örneği. *Planlama Dergisi*, 28 (3), 302 - 314.
- Atıcı, E. (2021). Kültürün kent ve mekâna etkilerinin doktora tezleri üzerinden incelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6 (1), 1-19.
- Avar, A., A. (2009). Lefebvre'nin üçlü – algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân-diyalektiği. *Dosya 17 Mimarlık ve Mekân Algısı*, 7-16. <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya17.pdf> adresinden 29 Mart 2025 tarihinde erişilmiştir.
- Bayrak, İ., M. (2019). *Peyzaj planlama ve tasarım ilkeleri açısından bursa kent hamitler mezarlığı değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Belge, R. ve Siyavuş, A., E. (2024). Kentsel heterotopya: istanbul'un farklı ve öteki mekânları. *Coğrafya Dergisi*, 48, 175-192.

- Berktaş, F. (2012). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın hıristiyanlıkta ve islamiyet'te kadının statüsü üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya öğretiminde mekân ve yer karmaşası üzerine bir araştırma. *International Journal of Geography and Geography Education*, (41), 88-102.
- Bodakçı, A. (2022). Mardin'de bezemeli kadın mezar taşları üzerine bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11 (3), 1798-1820.
- Boulware, L., B. (2008). The Deathscape of St. Paul: Historic Cemeteries as Cultural Landscapes. *Oregon State University Master of Arts in Interdisciplinary Studies*. USA.
- Boyraz, Ş. (2007). Tunuseli ve türkiye'deki mezar taşı kültürü hakkında karşılaştırmalı bir değerlendirme. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Korza Yayıncılık. s. 283-298.
- Bozdoğan, S. ve Benek, S. (2011). Modern coğrafi düşüncede mekân ve yer kavramlarının teorik temelleri üzerine bir değerlendirme. *Coğrafya Dergisi*. 43, 177-195.
- Bulut, İ. (2011). Anadolu'da inanışların ve geleneklerin doğa koruma açısından önemi üzerine örnekler. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (46), 119-134.
- Butler, J. (2014). *Bela bedenler*. Çeviri: C. Çakırlar ve Z. Talay. İstanbul: Pinhan Yayınları
- Castree, N. (2018). David Harvey. P. Hubbard ve R. Kitchin (Ed.). ve E. Ş. Ataman (Çev.). *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (s. 405-417) içinde. İstanbul: Litera Yayıncılık
- Çağlayan, Ş. ve Şahin, A. (2016). Mekânın ürettiği yeni gündelik yaşam pratikleri: site yaşamı ve gettolaşma. M. S. Tümtaş, A. D. Ergun, C. Ergun (Editörler), *Kente dair kitabının içinde* (s. 93-105). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çalış, E. (2023). Türk islam mezar geleneğinde gevaş selçuklu mezarlığı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 54-73.
- Çetin, N. (2021). Mezartaşlarının kimlik temsili: sakarya erenler mezarlığı. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (26), 376-394.
- Çetin, T. (2008). Bulgaristan'daki soydaşlarımızın türkiye'ye göç etme süreçlerini etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VIII (1), 55-75.
- Çıblak, N. (2002). Anadolu'da ölüm sonrası mezarlıları çevresinde oluşan inanç ve pratikler. *Türk kültürü*. XL, (474), 605-614.
- Doğan, H. (2012). Popüler islam yazında kadın bedeni: kadınlara anlatılan "fitne". *Folklor/Edebiyat*, 18 (69), 87-108
- Dökmen, Y., Z. (2019). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. S. Erdoğan (Ed.). İstanbul: Remzi Kitabevi

- Ege, S. C ve Özgen, N. (2023). Kültür, toplumsal bellek ve mekân temsilleri üzerine bir araştırma: tillo (siirt) örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 247-266.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15 (1-2), 51-59.
- Erden, Ö. O. (2016). Akıl/beden dikotomisinin modern eril politik uğrağa: beden'in inşasından cinsiyetçi politika üzerine bir not. *Toplum Demokrasi Dergisi*, 2 (4), 129-138.
- Eyice, S. (1966). Mezarlıklar ve Hazireler. J. L., Bacque-Grammont ve A. Tibet (Editörler) *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I* içinde. (s.123-134). İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Foucault, M. (1988). Öteki mekânlara dair. (Çev: B. Boysan ve D. Erksan) *Defter Dergisi*, 4, 7-15.
- Güvenç, B. (1996). *İnsan ve kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hall, S. (2017). *Temsil: kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*. Çev:İdil DüNDAR. Pinhan Yayınları. İstanbul.
- İçen, H. ve Uysal, A. (2022). Temsil ve mekân: dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde ortabahçenin söylemsel inşası. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42 (2), 525-548.
- Karakaş, R. (2014). Siirt halk kültüründe kutsal ağaç ve türbeler. *Milli Folklor Dergisi*, 26 (102), 168-179.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Katia, A. (2018). *Türkiye'de tespah kullanımının toplumsal temelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Lisansüstü Programlar Enstitüsü.
- Kaygalak, İ. (2011). Postmodern eleştirilerin coğrafi düşünce ve yeni mekân kavrayışları üzerine yansımaları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (1), 1-10.
- Kaygalak, İ. (2020) *Mekân ve ekonomi: ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaygalak, İ. (2022). Mekânsal dönüşü ilişkisel bir perspektifle düşünmek üzerine. *Posseible: Felsefe Dergisi*, 11 (1). 27-50
- Kayserili, A. (2015). *Erzurum şehrindeki mezar taşlarının kültürel coğrafya bakış açısıyla incelemesi*. Kayseri: Fenomen Yayıncılık.
- Kazel, E. (2023). İstanbul'da nekrocoğrafya (mezarlıklar): mekânsal planlama yönünden bir değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32 (2), 273-287.
- Kemaloğlu, İ., A. (2012). *Bulgaristan'dan türk göçü (1985-1989)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Kırtay, K., K. (2022). Türk kültüründe hayat ağacı (selvi motifi), bir motif olarak çini ve seramiklerde kullanımı. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 129-143.

- Kurtar, S. (2013). Mekânı yaşamak: lefebvre ve mekânın diyalektik oluşumu. *TÜCAUM*, (ss. 349-356).
- Laqueur, P., H. (1997). *Hüvel - baki istanbul'da osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları*. (Çev: S. Dilidüzgün). İstanbul: Tarih Vakfı Yurdu Yayınları.
- Latham, A. (2018). Edward W. Soja. P. Hubbard ve R. Kitchin (Ed.). ve E. Ş. Ataman (Çev.). *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (s. 645-655) içinde. İstanbul: Litera Yayıncılık
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. Çeviri: I. Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Metin, A. (2011). Kimliğin toplumsal inşası ve geleneksel kadın kimliğinin aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 74-92.
- Oğuz, S., E. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 123-139.
- Okur, M. ve Bilgili, M. (2021). Kültürel coğrafya bağlamında temsil ve temsil ötesi teoriler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 30 (1), 187-194
- Öksüz, M. (2019). Ölüm mekânından hayata bakış: siirt kent mezarlıkları üzerinden sınıfi, iktidarı ve toplumsal cinsiyeti anlamak. *OPUS - Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 11 (18), 2908-2964
- Özdemir, M. (2009). Bolu ili göynük ilçesi geleneksel kadın başlığı. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4 (1), 92-104.
- Özmenli, M. (2018). Ortaçağ'da türklerde kadın ve aile. *Jass Studies-International Journal of Academic Social Science Studies*. 66, 347-356
- Perry, O. (1998). Gender biases in burial practices. *McNair Scholars Journal*, 2 (1).
- Sağır, A. (2013). Ölüm, kültür ve kimlik: ığdır ölü bayramı ile Meksika ölü günü örneği. *Milli Folklor*, 25 (98), 125-137.
- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı*. (Çev:A. T. Akcan ve S. N. Şad.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sapir, E. (1924). Culture, genuine and spurious. *American Journal of Sociology*, 29: 401-29
- Sarman, E. (2022). İktidar duvarlarını yıkmak: agnès varda sinemasında heterotopya mekân. *SineFilozofi Dergisi*, (Özel Sayı 4), 138-154.
- Schick, C., I. (2016). Mekânın cinsiyeti vardır. M. Ebru Erdönmez Dinçer ve Aynur Can (Ed.) *Kentsel yaşam ve sürdürülebilirlik içinde*. s. 93-106. Esenler Şehir Düşünce Merkezi. İstanbul.
- Schmid, C. (2008) Henri lefebvre's theory of the production of space: towards a three- dimensional dialectic. K. Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgrom, C. Schmid (Editörler) *Space, difference, everyday life: reading henri lefebvre içinde* (s. 27-45). London: Routledge.
- Sever, Ö. (2020). Futbolda taraftar şiddeti eril dil kullanımı: türkiye'deki futbol takımlarının twitter hesaplarına netrografik inceleme. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Shields, R. (2018). Henri lefebvre. P. Hubbard ve R. Kitchin (Ed.). ve E. Ş. Ataman (Çev.). *Mekân ve yer üzerine büyük düşünürler* (s. 477-488) içinde. İstanbul: Litera Yayınları.
- Sırma, S., S. (2023). Kadın cinselliğinin disipline edilmesi kadının genital sakatlanması üzerinden okumak. *Mülkiye Dergisi*, 47 (1), 95-117.
- Smith, N. (1993), Homeless/global: scaling places. J. Bird, B. Curtis, T. Putman, G. Robertson & L. Tickner (Editörler), *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, Routledge
- Soja, E., W. (1996). Thirdspace, journeys to los angeles and other real-and-imagined places, Blackwell, Cambridge.
- Solak. G., S. (2017). Mekân-kimlik etkileşimi: kavramsal ve kuramsal bir bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 13-37.
- Şengül, T., H. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tırnakçı, A. (2021). Sürdürülebilir kentsel açık-yeşil alanlar olarak mezarlıklar ve sunduğu ekosistem hizmetleri: tarihi seyyid burhaneddin mezarlığı kayseri. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*. 23 (1), 18-35.
- Tümtaş, S., M. (2016). *Mekân, kimlik, siyaset. Kente dair* kitabının içinde. (ss. 124-141). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Tylor, E. B. (1871). Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom. London: J. Murray.
- Ulubay, S. ve Önal, F. (2020). Mekân üzerine sorunsallar ve kavrayışlar: fenemoloji kuramının yirminci yüzyılın mekân anlayışına etkileri. *Megaron Dergisi*, 15 (4), 606-613.
- Yaman, B. (2007). Isparta-karaağaç Mezarlığı'ndaki osmanlı dönemi mezar taşları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 71-89.
- Yaman, M. (2012). Ataerki: bir kavramın yeniden inşası "eski" ataerki'den ataerki kapitalizme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 38, 1-39.
- Yazıcı, N. (2014). Ahiret kültürü (ünve mezarlıkları ve mezar taşları üzerine bir inceleme). *Türk Dünyası Araştırmaları*. 212, 195-210.
- Yeni, Ö. (2013). Kastamonu honsalar camii haziresinde bulunan mezar taşları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25 (6), 594-611
- Yıldız, Mehmet Zeydin-Alaeddinoğlu, Faruk (2011). "Küreselleşme çağında değişen mekân algılayışları", 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) (International Congress of Asian and North African Studies) (Международный конгресс по изучению Азии и Северной Африки) 10-15.09.2007 Ankara/ Türkiye, Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik Cultural Change, Growth and Mobility, культурный обмен, развитие и мобильность. II. 845-862.

http-1:

<https://sozluk.gov.tr/?ara=ata> Erişim Tarihi: 27.05.2025

http-2:

<https://sozluk.gov.tr/?ara=ataerki> Erişim Tarihi: 27.05.2025

http-3:

<https://sozluk.gov.tr/?ara=merhume> Erişim Tarihi: 28. 05.2025

https-4:

<https://sozluk.gov.tr/?ara=merhum> Erişim Tarihi: 28.05.2025

